

LOODUSIMESID, AJA- JA KOHALOOLISI PÄRIMUSI

224. Meieaja loogiline mõtteviis peab koerakoone ainult luulekujudeks ehk nn. üleloomulikeks olendeiks, keda reaalselt pole olemaski, primitiivsele arusaamale aga koerakoonud on täitsa reaalsed

ja loomulikud niisama nagu külmkingad, haldjad või kurat. Ka vanemate liivlaste juures ma ei leidnud veel vahetegemist loomuliku ja üleloomuliku vahel, ei leidnud vastavaid keelelisi väljendeidki mitte, kuna nooremad tõlgitsesid loomulikku lätikeelse võõrsõnaga *dabisk*, ebaloomulikku – *bäzdabisk* (< lt. *bez dabisks* ‘unnatürlich’). Suhtumine loodusesse on püsind liivlaste vanemas sugupõlves kaunis üldiselt maagilise mentaliteedi raamistikus: mitte kausaaliteet ega loodusseadused, vaid sümpaatiline seos reguleerib vahekordi, hoolimata kõigest kooli ja kiriku mõjust (meenutagem memoraate LRU III 3 jj.). Inimest ümbritsevas looduses ei kujutelda midagi üleloomulikku, vaid maagiliselt mõjuvat kokkupuute ja ülekande kaudu. Selline mõtteviis ja arusaam on tekitand kujutelmi mitmesuguseist loodusimedest, milledega kokkupuude mõjub inimesele erakordselt tugevasti kas kasuks või kahjuks. Loodusimedemotiivid on üsna rahvusvahelist laadi ja näikse tradeeritud liivlastele päämiselt läänest keskaegses, *resp.* katoliiklikus versioonis. Esitan paar iseloomustavat näidet (sõnajalast vt. § 248).

IMEHEIN AVAB LUKUD (S. 240)

Üks rohi või lill on selline: kui niidetakse suvel heina, siis kui vikatiga satub teda maha raiuma, siis on nõnda ilus hais, kuid leida teda mitte keegi ei või – pärast kaob see hais ära. Kuid öeldakse, et vaja võtta kogu see peotäis ja panna jõkke, kus jookseb suur vool – siis muu rohi läheb päri voolu, siis see [imehein] minevat vastu voolu. Kuid leidnud veel mitte keegi teda ei olevat.

Üks mees püüdnud siililapse kinni ja pannud pangi, kaas pääle. Nõnda tulnudki suur siil, rohi [= imehein] suus, ja pannud selle kaanele – ja nõnda kaas läindki lahti ja siililaps ronind pangist välja ja läind ära ühes selle suure siiliga. Ja see mees võtnud selle heina omale, pidand enda juures. Ta olnudki nii õnnelik: kõike, mida ta ainult tahtnud, seda ta saand, kui see [imehein] olnud tal juures: siis kõik ukсед läind tal lahti. – V 184.

KIRBUD TAMME SAEPURUST

Kui võtab tammest saepuru, paneb neid peotäie pudelisse ja kuseb peale ning paneb nii päevapaistele, siis neist mõne päevaga tekib niipalju kirpe, et kohe võta peoga. Jutustaja olla ise ka seda proovind teha. – L Lnb 672 (5).

KUIDAS SAADA NÄGEMATUKS?

Kui saadakse öökull kätte, siis vaja tappa ta maha ja lasta see veri klaasi – ja siis seda vereklaasi vaja pidada enesel juures: siis mitte keegi ei näe (L). – Jutustajad häbenesid juba ise sellist “tuuletäeva” usku (vt. LRU I 12) ja palusid seda mitte üles kirjutada: see ei ole vist küll midagi muud kui ainult vananaiste lora, mille alla jutustajad ei lubanud panna oma nimetähti.

224 A. Maagiline mõtteviis on soodustand mõne loodusnähtuse või olendi erilist mõjuvõimu sümpaatilise seose kaudu teatud jõududega. Meie sugurahvaste juures kõige huvitavamad sellepoolet on rändlinnud, keda arvatakse siirduvat talveks “teise ilma” kokkupuutesse surnutega.¹ Liivlaste juures see kujutelm on tuhmunud juba täitsa, kuid kaudseid osutusi veel leidub. Toonekurg on liivi keeli “pühalind” = *piva-lind* (lvÜ), kes saanuvat oma nime sellest, et pesale tulles ta alati sirutab pää taeva poole ja klõbistab nokaga, nagu teeks ta palvet (Ir Lnb < li) – nõndasiis täitsa uueaegne sekundaarne seletus. Kuid rõhutatakse veel üldiselt, et toonekurg on “püha” just selle sõna algses tabu-mõttes: toonekurg on püha lind, keda ei tohita maha lasta; kus see lind on talus, see olevat õnnis talu (Kr); kus talus “pühalinnul” on pesa, säääl hooned ei põle, sest et ta on püha lind (Sr); kuhu “pühalind” on pesa teind, säääl kunagi tulekahju ei “heida” (V). Vastupidiselt väidetakse, et kui pühalind tuleb toa katusele, siis tuleb tulekahju (Kr). Iseloomustav on toonekure seos elu tähtpäevadega: kui kevadel nähakse pühalindu esimest korda pesa pääl seisvat, siis [nägijal] pole sel aastal kuhugi äraminemist; kui aga nähakse [toonekurge esmakordselt] lendavat, siis tuleb minek – poistel ja tüdrukutel mehele, muil teise asukohta (Pr); kui kevadel nähakse esimest toonekurge seismas, siis elatakse [*alias* “seistakse”] ka kogu aasta samal kohal; kui aga nähakse teda lendamas, siis [nägijal] tuleb kah äraminek [s.t. kolimine] jüripäeval (V). Saksa rahvaraamatute mõjul seletatakse, et toonekurg toob lapsi Egiptist (L, Sr, Kr, V, Kl) või jõest (V),² viimasel juhul satume juba allilma, *resp.* toonela reministsentsile (vrd. ka Egipti seost

¹) Vt. O. Loorits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens, § 91–94.

²) Vt. O. Loorits, Die Geburt in der livischen Volksüberlieferung (VGEG XXVI 1932), nr. 257–259.

surnutega LRU II 29 jj., 62 ja 142 jj.). Kokkupuude sellise linnuga võib järeldadagi siis maagiliselt kas häd või halba:

“TOONEKURG TOOB PÕRSA” (S. 238)

Toonekurg see on, kes toob lapsi: tema pika nokaga haarab inimesel keset kõhtu ja sinna jääb nabaauk. Tema toob neid lapsi kevadel säält Egüptimaalt või jõest ja annab selliseile häile naistele, las need kasvatagu uusi inimesi, et vanad surevad ära, argu siis maailm jäägu tühjaks.

Ükskord üks mees läind metsa heina niitma. Piki teed minnes ta näind: toonekurg lendab tal ees, põrsas suus. Ta palund: “Toonekurg, armas, anna mulle see põrsas! Ma ka olen vaene mees, raha pole osta, varastama ma ei tahaks minna, tahaksin kah kasvatada endale siga: sealiha on magus süüa. Lastel pole midagi süüa,” – toonekurg oli toond talle enne lapsi.

Toonekurg halastand kah hää palumise pääle, laskund maha ja lasknud põrsa suust välja. Vanamees võtnud põrsa sülle, viind koju. Nüüd olnud vanamehel hää meel, et tema kah on saand põrsa. Kodus vana naine olnud kah nõnda rõõmus, et toonekurg andnud põrsa.

Siis ükskord olnud ka üks ihne peremees. Toonekurg tulnud tema põllule. Tema võtnud püssi ja lasknud ta maha, sest ta tallab ta vilja ära. Pärast seda ta läind oma niitu tooma hobust koju – kõige parem kõrb olnud maha kärvand. Nüüd olnud küll peremehel kahju. Nüüd ta mõtelnud järgi, et see on sellest, et ta lasknud toonekure maha.

See vana [põrsast paluv] mees olnud Pitrõg-külas üks vana Joa. – V 80.

Rändlindude seost surnuteilmaga kajastab linnupette-uskumus, mis on kogu Liivi rannikul äärmiselt juurdund ja üldiselt elujõuline veel tänapäevani nn. linnupala = *lind-pala* (lvÜ) söömiskombes hommikuti kohe üles tõustes ja igatahes enne väljaminekut, eriti kevadel, kui rändlinnud saabuvad. Kombe rahvapärane tõlgitsus on suunatud täidele:

“LINNUPALA”

Hommikul enne randa minekut peab ikka panema palake leiba suhu, kasvõi noaotsaga pätsist tükike välja kangutades; võib ka

võid peale kangutada. Seda suutäit kutsutakse linnu-suutäis (*lind-sūtäüz*) ehk linnupala (*lind-pala*). Muidu, kui ilma linnupalata läheb välja ja kuuleb käo kukkumist, siis suvel tulevad täid selga. Arstimine olla nii: üks täi laadida püssisse ja siis lasta õhku – siis muud täid ka on otsas (V Lnb 867/8: 4).

Hommikul kui tõustakse üles, siis kevadel peab võetama linnupala suhu, ärgu täid “heitku” (s.t. siginegu) sel suvel selga; seda jälgitakse eriti, kui kured kisavad; vaat linnud tulevad, “heidavad” oma täid selga (V).

Kui kevadel kuuldakse, et kured karjuvad esimest korda, kui siis pole söödud, siis saadakse sel aastal palju täisid, ja kui ollakse söönud, siis saadakse palju raha (Kr).

Kure kõrval teine eriti jälgitav lind on kägu: kui kevadel kuuldakse kägu esimest korda ilma söömata, siis tuleb palju täisid selga, siis öeldakse, et kägu kukub ära = *ke'g kukub jära* (L). Üldine on ütlus “lind petab ära” = *lind pjetab jära* (lvÜ).

Täide ja raha ennustuse algupärasest mõttest liivlasil ei ole mingit aimu. Täitand inimese kohta üteldakse üldiselt, et see on täisid täis nagu väike lind (Pr, V, Kl). Teiselt poolt seletatakse, et täid tekiavad või “heidavad” selga enne muret; siis on teada, et tulemas on mõni suur mure [*alias* surm] või õnnetus (L). Võrdlus sugurahvaste andmestikuga laseb meid järeldada siin igivana siirdhinge-kujutelma: surnute hingi on usutud siirduvat täidesse, täisid taas on usutud rändavat lindudega koos teisest ilmast tagasi siia ilma ja “heitvat” uuesti inimeste selga kahjustava, *resp.* suretava jõuna.¹

Selle hädaohtriku jõu maagilist ülekannet lihavõtteaegse lindudekuuse-tseremoniaali kõrval (vt. LRU I 28) harrastatakse veel siia maani ka individuaalselt: kui esimest korda kuuldakse kägu ja kui ei olda siis söönud, siis olevat [kuuljal] halb silm [s.t. kahjustav, *resp.* suretav pilk], kui see näeb teistel midagi; siis pidavat hammustatama puusse, siis kuivavat see puu ära (V); jutustaja seletas oma kogemusest: ta kuulnud ühel kevadel kägu ilma linnupala söömata, nii et lind petnud ta ära; et mitte kahjustada ennast või teisi, jutustaja hammustand siis kohe väikesesse puukesesse – ja mõtelge, see puu hakand kuivama, hakand kuivama ja kuivandki [*resp.* “surnud”] lõpuks päris ära (V < Pr). Kujutelma, et rändlinnud käivad talveti just surnute juures “teises ilmas”, tõlgitseb tabavalt järgmine mälestus: kui haned lendavad sügisel ära, siis mu vanaema

¹⁾ Vt. O. Loorits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens, § 93.

ütles neile: “Nüüd te lähete, mu väiksed armsad haned, viige mu isadele-emadele [s.t. esivanemaile] tervitusi sinna Saksamaale” (L, vrd. LRU II 142). Rändlindude seos surnute toonelaga (vrd. eestiski just selliseid termineid nagu toonekurg ja toonekägu) on mandund sekundaarselt elu ja surma vahendamiselt õnne ja õnnetuse või koguni uudiste ennustamiseks, mida illustreerigu järgmised pärimused:

LINNUD ENNUSTAVAD ELU JA SURMA, ÕNNE JA ÕNNETUST

Kui kägu kukub kevadel esimest korda ja kaks karjast on karjas, siis nad võtavad (s.t. valivad) ühe sellise väikese kuuse, kisuvad kuuseladva lõhki, panevad sammalt vahele ja seovad punase lõnga ümber. Siis nad määravad nii: “Üks pool on mulle, teine pool on sulle,” – nõnda nad ütlevad. Ja seda kutsutakse õnnekuusk (*von-kūzō*), see on õnn. Siis nad lähevad vaatama seda kuuske mõne kuu pärast, kas mõlemad [pooled] kasvavad või taas kuivavad mõlemad ära või üks [pool] kasvab ja teine kuivab ära. Kui üks pool nüüd kasvab ja teine kuivab, siis kelle pool kuivab, see sureb ära rutem, see ei ela pikka iga. Kui mõlemad [pooled] kasvavad, siis nad mõlemad kasvavad; kui mõlemad kuivavad, siis mõlemad surevad (Kr).

Kui kägu kukub kevadel esimest korda, lõigatakse noorel männil latv lõhki, pannakse sinna sammalt vahele ja seotakse punast lõnga ümber; esimene pool ladvast on tüdruku õnn, teine pool poisi õnn; kelle õnn (s.t. kelle osa ladvast) varem kuivab, see sureb ennem (Kr, V).

Kui kuulatakse esimest korda kägu kukkuvat säälpool, kus päike tõuseb üles (“kargab”), siis on [kuuljal] “pikk iga”, ja kui kuulatakse kukkumist “õhtu pool” [s.t. säälpool, kuhu päike läheb “looja” ehk lahkub algse arusaama kohaselt surnute teise ilma], siis on [kuuljal] lühike iga (Kr). Teistkordsel küsitelul jutustaja tõlgitses ennet mitte päikese järele ruumiliselt, vaid päeva järele ajaliselt: kui kuulatakse hommikupoole, siis elatakse kaua; kui kuulatakse pärast lõunat ja õhtupoole, siis seda lühem on iga.

Kui kägu kuulatakse esimest korda kukkuvat ja kui siis raha on kaasas, siis on nõnda: kui kägu kukub pahemat kätt ja raha on paremal pool taskus, siis saadakse sel aastal palju raha vastu võtta;

kui aga kägu kukub paremat kätt, siis kui raha on pahemas taskus, siis võetakse sel aastal vähe raha vastu ja antakse palju välja (V).

Kui esimest korda kuuldakse kägu, ja kui siis on raha juures, siis on kogu aasta raha, siis mitte kunagi raha ei lõpe; ja see on täitsa tõsi (V). Jutustaja sugulasel olnud nõnda: ta kandnud küll raha aina kaasas, kuid unustand ühel päeval ära, ja just sel päeval kägu-kurivaim kukkond – noh, ning sugulane jäänd kogu seks aastaks raha hätta.

Kui kuuldakse kevadel kägu esimest korda, siis loetakse, mitu korda ta kukub: niimitu aastat kuuljal on veel elada (L, V). Kui kägu kukub esimest korda paremat kätt, siis kuulja on terve selle suve jooksul, kui kukub aga pahemat kätt, siis haige (V). Kui esimest korda kuuldavat käo kukkumist, siis pidavat kuulatatama, mitu korda ta kukkuvat: siis niipalju aastaid veel elatavat (Sr).

Kui kägu tuleb randa kukkuma kevadel, siis on “näljasuvi” (s.t. kehv, vaene) sel aastal (Kr).

Kui nähakse linavästriku kevadel esimest korda maas käivat, siis tulevad sel suvel lühikesed linad; kui katusel või aia pääl, siis tulevad pikad linad (Kr). Kui nähakse kevadel linavästriku esimest korda üleval, siis tulevad suvel pikad linad, kui maas, siis lühikesed, madalad (V).

Kui linavästriku nähakse kevadel esimest korda tulihoone katusel, siis kuumus põletab suvel linad ära (V).

Kui kevadel nähakse esimest korda linavästriku, siis tuleb keerda kura kanna pääl vastu päeva kolm korda ümber ja vaadata sest kohast, kuhu kannaga on tehtud maa sisse auk, millist karva säält võib leida, kas valget või punast või musta või muud – siis seda karva loomi tuleb [sel aastal] pidada, siis saab olema sellise karvaga loomade õnn; need loomad kõik söövad ja kasvavad ja ei kärva ükski ära (L).

Kevadel, kui kuuldakse esimest korda nn. tühja-tuuti (*tija-tüt*) laulvat tu-tu-tu, siis tuleb “tühi” aasta; kui aga kuuldakse teda laulvat up-up-up, siis tuleb rikas aasta (L).

Sügisel, kui varesed on Kuolka-maaninal koosolekut pidamas hulgakesi koos, siis nad jutustavad maaelust ja siis nad valivad endale kuninga, ja kuningas neile taas määrab iga salga ise tulde (Kr).

Kui ööbik laulab leinalaule, siis juhtub mõni õnnetus (L).

Kui kull karjub kodu juures, siis tuleb mingi õnnetus (Pr).

Kui kukk laulab õhtul, siis mõni teekäija on eksind ära (L, Pr).

Kui harakas on talus hoone katusel, siis tulevat sää! tulekahju (L).

Kui harakas “loeb” elumajade juures, siis öeldakse, et nüüd saab uut kuulda (Ir < Ii). Kui harakas tuleb koju laristama, siis saab uut kuulda, sõnumeid (Kr). Kui harakas laristab, siis saab uut kuulda mõne päeva pärast (Kr). Kui harakas laristab kodu juures, siis peab vaatama, kuhu poole ta saba on pöördud: sää!tpoolt kuulatakse uudist (Kr).

Kui harakas talus väga laristab, siis naistel tuleb tülitsemit (L).

Kui tihane vingub pahemat kätt, siis pole õnne, kui aga paremat kätt, siis on õnne (L). Kui tihane tiitsub paremat kätt, siis on hästi, kui pahemat kätt, siis on halvasti (Kr). Kui tihane vingub, siis inimesele tuleb mõni õnnetus. Kui ta aga vingub parema käe pool, siis läheb hästi (Kr).

Kui tihane tiitsub akna juures ja inimene küsib “mis sa tiitsud?” ja kui ta tiitsub veel üha edasi, siis saadakse uut kuulda või mõni kiri (V).

Tihane ütleb uudist. Kui kuulatakse teda metsas tiitsuvat d'i'i d'i'i, siis öeldakse talle: “Tii, tii tihane! Kui sa tiitsud hääd, siis jää vait! Kui sa tiitsud halba, siis tiitsu homme selle ajani!” Kui siis tihane jääb vait, siis ta on ütelnud hääd. Kui ta aga tiitsub veel edasi, siis ta ütleb [s.t. ennustab] halba (Kr).

Kui keegi on oma inimesist lahkund kuhugi eemale, kas kaubitsema või kuhugi külastama või varastama või kosja või pulma või matusele ja kui siis kodurahvas muretseb, et ta nii kaua on ära, et ta ei pöördu veel tagasi, ja kui siis kuulatakse tihast laulvat, siis küsitakse tema käest, las ta kolm korda laulgu “hääks” (*resp.* õneks). Kui on hästi, siis ta jääb vait. Kui aga on halvasti, siis ta laulab veel üha edasi (Kr).

Uut teadet saab kuulda siis üsna ruttu, kui pisikesed linnud nagu varblane, tihane jt. lendavad akna külge (L). Kui talvel väike hall lind tuleb akna taha, klopib aknaruudu pihta oma nokaga, siis tuleb valitsuselt mõni teade või sõnum (Kr) ~ siis tuleb külma (Kr). Kui väike lind tantsib akna taga ja taob nii tši-tši-tši, siis kuulatakse teisel-kolmandal päeval mõnd uudist (Kr).

Lindude äratamisest kevadisel pööripäeval vt. LRU I § 16 ja IV § 243.

225. Lāti usundis on püsind silmapaistval kohal vana indogermaani motiiv majaanussidest, keda kujutellakse surnud esivanematenaja maja kaitsjatena *resp.* majahaldjatena, mispärast neid austatakse ja tuuakse neile ohvreid.¹ Seda iseloomustavam paistab, et liivi usundisse majaanussid pole kodunend üldse mitte. Ainult Luzküla kuulsast nõiast Delin-talu peremehest teatakse, et ta pidand ussi pingi all (L 117 – vt. LRU III 63); see uss olnuvat valge, kuid ligemal kontrollil selgus, et jutustaja oli lugenud valgete majaanusside kohta kirjeldust läti raamatust. Ometi mäletatakse ka Liivi rannikul kõnekäändu jäljeta kadumise tõlgitsemiseks “nõnda ära kadund nagu valge uss” (Ir < Ii – vt. § 273). Ussi kohta öeldakse, et ta on “maida [moodi] tark” (Sr). Ussidest majas ja kodus kõneldakse siin aga üldiselt ilma usundilise eelarvamusest:

USSIDEST LIIVI RANNIKUL (S. 236)

Kui vanataat selle talumaja ehitas, siis oli alguses siin niipalju usse mis hirm. Nad olid sellised valget kirja. Inimesi nad ei hammustand, mõnikord imesid küll lehmi. Ükskord kevadel nende kiimaajal vanataat näind nii suure huniku usse nagu väike heinasaad. Kogu hunik on liikund, ussid ronind üht ronimist üksteise ümber. Kunagi teinekord me leidsime küll vähema huniku lehmalaudas. Nüüd nad on kadund ära. Pärast seda kui soonetsite otsad on läbi kaevatud ja soonetsid sellepärast kuivemaks jäänd, näeb neid veel ainult mõne harva. Öeldakse, et nad kartvat sipelgaid, keda kah iga aastaga enam tekib. Kes on näind, jutustavad, et valgekirjalised ussid olevat ka hääd ujujad. Nagu ma juba ütlesin, need valgekirjalised ei hammustand ei inimesi ega loomi. On ka muid usse – musti ja pruune. Neid küll ei ole nii palju, ent need hammustavad, ja keda nad saavad hammustada, need jäävad haigeks ja surevad ka mõnikord seitsamast äragi. Olevat ka selliseid inimesi, kes oskavat ussisõnu; kui nad puhuvat (vt. LRU III 25 jj.), siis hammustatud inimesel paistetud kaduvat ära ja ta saavat terveks. Inimesed jutustavad, et need mustad ja pruunid ussid siis ainult ei hammustavat, kui nendele mitte ligi minna. Olevat ka selliseid, kes

¹) Majaanussidest Lätis on kirjutand uurimuse juba 1899 M. Bruņenieks (MVM V 549 jj.), kõnelemata balti-sakslaste veel varasemaist artikleist. Ussikultus on igatahes balti hõimugrupile õige iseloomustav ja on mõjustand ka läänemeresoome hõime.

jooksvat inimestele järgi. Siis nad võtvat saba suhu ja viskavat end ümberringi nagu rõngad või rattad. Nõnda nad võivad nii ruttu joosta, et mitte üks inimene nende eest ära põgeneda ei jõudvat.

Siis olevat veel selline raiuja (*rad'liji*). Mina teda näind ei ole. Mõni ütleb, et ta olevat selline nagu uss, mõni taas [ütleb], et temal olevat suure putuka nägu. Kui see saavat hammustada, siis inimene surevat sessamas kohas.¹ Jäägu nüüd raiuja kus raiuja, ent usse siin oli väga palju. – Ir 7.

Uss = *ūjska* (lvL) ~ *ūška* (lvI) avaldab maagilist mõju just kahes vastakas suunas kas kahjuks või kasuks inimesele, kes satub temaga kokkupuutesse. Tema “hammustamist” arstitakse mitte ainult sõnamaagiaga, vaid ka muude nõidusvahenditega. Nõelussiga kardetakse sattuda kontakti juba tema nime mainimisel, mispärast seda sõna välditakse ja asendatakse eufemismidega pikk putukas = *pitka-kukki* (lvÜ) või aiaäärne soojendaja = *taran-aigi peisliji* (Pr), kohalikus läti murdes *sēt-maļsiltaiš* (Pr). Ussi mürgist seletatakse, et uss immutab endasse mürgi maa seest, ilma ussita maa oleks kihvtine ja inimesed ei tohiks paljajalu käia (L); kihvti maa seest uss saab sellepärast, et ta andis Eevale õuna (V); uss “veab” (Kl) või “võtab” (Kr) maa seest mürgi välja, mispärast inimesed ei jää haigeiks; Ruhnu saarel usse ei olevat, sääal nad mitte ei püsivat (Kl). Isegi ussi sugulust kuradiga teatakse: äikse ajal kurat põgenevat sambla alla nagu uss; kurat ja uss, need ju ühte sorti on, uss pistab kah sambla alla (Sr). Lisagem veel täiendavalt liivi rahvapärimusi ussist (vt. LRU III 3 ja 7/8).

Nõnda ju öeldakse, et uss on inimesest: inimnägu uss on läind ja meelitand Eevat õuna sööma paradiisiaias – uss ju on kuradist. Mehed, kel on punased habemed, on vihased niisama nagu punased ussid ka on vihased ja kihvtised (Kr).

Uss võtvat kihvti maa seest, muidu me ei või käia paljaste jalgadega. Kui jumal viskas ta aiast välja, siis ta pidand elama prügist, kuid enne ta olnud ilus inimene (Pr).

Nõnda vanarahvas kõneleb, et kui ussi ei oleks, siis inimesed ei saaks maa pääl käia paljaste jalgadega, vaid ainult kinnipandud

¹) Vrd. teist seletust: maa-raiuja (*mā-rad'liji*) olevat selline putukas, kes korraga raiuvat looma surnuks, nii et loom kohe kukub küljeli ja sureb (L). Vrd. palunõida eesti rahvapärimusi (O. Loorits, Endis-Eesti elu-olu II 1941, 199/200 ja Grundzüge des estnischen Volksglaubens § 90).

jalgadega: kui käidaks paljaste jalgadega, siis jalg paistetaks niisama nagu ussi hammustamisel (L).

Ruhnu saarel ussid ei ela. Kui mujalt viiakse küll usse sinna, siis nad kärvavad sääli ära; see maa olevat väga kihvtine, ja sellepärast inimesed ei võivat sääli käia paljaste jalgadega (V).

Uss võtab saba rõngasse suhu ja tormab siis inimesele järgi nagu ketas (Kr).

Kevadel esimest ussi ei või "maha rabada" (s.t. materdada): siis nähakse sel suvel palju usse ja need hammustavad kah (V). Kui kevadel nähakse esimest ussi ja lüüakse see maha, siis nähakse kogu aasta usse; kui esimest ei lööda maha, siis sel aastal usse enam ei nähta (V).

Kui ei taheta ussi näha, siis esimest korda nähes (ma olen kuulnud, et ainult enne jüripäeva) ei tohita teda materdada, vaid peab öeldama, las see uss mingu kõrvale ja andku (s.t. lasku) Jeesusel valgus tulla. Kolm korda tuleb nii ütelda, siis kogu suvel ussi ei nähta (V).

Ussi on vaja materdada lepaga: siis ta ei saa mitte kunagi enam ellu; kui aga materdatakse männiga või mõne muu puuga, siis ta saab taas ellu (V).

Kui uss tapetakse ära, siis ei tohita panna teda päikese kätte: siis päike ei saa mööda; ussi peab visatama põõsastesse või kaevatama maa sisse (Kr).

Kui lehm kisub puid või rõivaid sööb, siis vaja anda talle sisse keedetud ussi: siis ta enam ei kisu. Jutustaja enda kodus olnud selline hull lehm, kes kumutand puha segamini; talle antud ussi-keedist sisse – ja kohe lehm jätnud oma rumalused (V).

Nõelaga tõmmatakse ussi silmadest läbi ja sellesama nõelaga ömmeldakse poisil ja tüdrukul läbi rõivaste: siis nad kaks on kokku nõiutud (L).

Kui vaskuss (*šä'ugōz*) kevadel poeb esimest korda maa seest välja ja kui ta siis saab hammustada inimesel jalga enne kolme päeva, siis inimene sureb (V).

Vaskuss ütelnud, et tema tapab nelikümmend inimest päeva jooksul ära; ta ütelnud seda nagu ussile, ja uss vastand, et ta vast ehk kakskümmend võib tappa. Sellepärast vaskussile ei ole antud silmi, sellepärast ta ongi pime (Kr).

Palju inimesi on selliseid, kes silme ei söö, vaid seletavad, et silmud olevat usside võõraslapsed (L).

Vanasti uss läind inimesele kaela. Kui inime läind sauna, siis uss jäänd sauna ette, ja kui ta tulnud saunast välja, siis uss olnud kaelas taas sel inimesel – nagu nõiast ära nõiutud (Kr).

Ussi hammustatu (s.t. nõelatu) arstimine. – Ühel naisel uss hammustas jalga. Siis temal oli jalg üles paistetand nagu suur pakk. Siis tulid minu järele. Ma tulin panin talle pääle lehti ja ma ütlesin, las nad vaadaku kärnkonn, kiskugu lõhki, pangu konn pääle. Siis need jalad tal jäid paremaks. Ma ütlesin, ärgu nüüd mingu tulehoonesse (s.t. köetavasse ruumi). Ta ei kuuland. Teisel päeval oli läind [keedu]kotta – nüüd oli jalg ära paistetand taas. Nüüd tulid mulle ütleva, ma tulin vaatama. Ma ütlesin: “Sa oled olnud tulehoones: sul on suured villid juures jalal!” Jah, ta olnud kojast. Siis ma läksin, tõin neid noori lepavõsa lehti palju, väänsin talle ümber selle jala – siis temal see jalg sai jälle terveks. – Sr Ket 49/50 (13).

USSIDE TÕRJENÕIDUS

Kuidas ussid võib talust välja ajada. – Meie talus oli palju usse, üha suvel. Ja ei tohtind mitte kuhugi minna: igas kohas oli uss ees. Ühel pühapäeval minu isa pidas jumalateenistust (“laada aega”), me olime kõik rahvas toas, kaks tundi. Siis oli talu vaikne. Läksime välja toast, lehma lüpsma. Väljaspool oli toa ees üks suur uss maha materdatud – koer oli maha raband. Läksin välja – sääli oli neli tüki, koer oli maha raband. Ma läksin kotta võtma lüpsikut, sääli oli elus üks ees. Ma läksin lauta lehma lüpsma, sääli olid laudas kaks tüki ees. Siis me raiusime nad kõik maha.

Siis tuli minu tädi. Me ütlesime, et meil nii on. Ta läks Sänagkülla oma sugulaste juurde. Ta oli sääli ütelnud oma sugulastele. Tema sugulane oli ütelnud nii: oh, sest ei ole midagi häda. Neil on niisama olnud, palju usse. Siis üks vana rätsep on nende juures õmmelnud, nad on sellele ütelnud. See nendele on ütelnud: see ei ole mitte midagi, selle võib ära ajada. Talvel, madisepäeva [eel]õhtul las võtku lapsed vana vikat, vana kirves, vana nuga, sidugu ühtekokku, las mingi ümber hoonete ringi ja üteltu: ussid metsa eemale! Siis nendel ei ole mitte ühte olnud.

Siis minu isa ütles nii meile nõndasama: madiseõhtul võtke lapsed mingi vana vikat ja mingi ümber majade ringi – vast ehk meil ka siis ei saa olema. Siis me ka nõnda tegime – meil teisel suvel ei olnud mitte üht ussi. Kaua aega meil ei olnud mitte üht ussi. – Sr Ket 48/9 (12).

USS RONIB MITTESUITSETAJA SUHU (S. 235)

1) Heinaajal kaks meest jäänd magama metsas. Tulnud uss – esimese suhu pole läind, kuid teisel ronind suust sisse: see polnud suitsetaja, polnud suitsu lõhna. Mees jäänd haigeiks. Tohter lasknud hobuse kust juua: hobuse kusi ajavat ussi välja. – Kr [201].

2) Piibumees ja mittersuitsetaja. – Ühel suvel magand kaks meest lõunaund. Üks olnud piibumees, kuid teine pole olnud suitsetaja. Piibumees olnud veel ärkvel ja näind, et poeb uss põõsast välja, läheb teise [mehe] juurde ja ronib suust sisse. Nõnda ka piibumees äratand magaja üles ja viind tallu ja annud rõõska piima juua, et see uss saaks otsa ja et mees oksendaks ta suust välja. Ja nõnda ka olnud.

Teisel päeval nad jälle magand lõunaund ja nüüd olnud see mittersuitsetaja ärkvel. Ka tema näind, et ronib jälle uss põõsast, läheb piibumehe juurde ja tahaks pugeda suust sisse, aga ei saa, sest et mees hingab seda piibuviha haisu suust välja. – V 46.

USSID HUNIKUS KIIMLEMAS (S. 236)

Üks peremees läind metsa oma poiste-tüdrukutega puhastama niitu kevadel. Talvel raiutud säälpuid ja raad olnud põletamata – mindud neid põletama. Noh, nad märgand – raagudehunik usse täis nii et. Nii palju olnud neid usse, et pole raage peaaegu näindki enam. Ta kuulatand, ja selline müra olnud, nagu nad liiguksid ja läheksid, nagu kihisend kogu see raahunik. Nad pole julgend säälenam töötada, [pöörnud] hobused ümber ja kupatand kuis jõudnud koju, hirmu täis. Ja ühe nädala pärast tulnud tagasi – pole mitte üht ussi enam olnud. Nad olid kiima pääl tantsimas, pidasid pulmi. – Sr 78.

“USSID MEHE KUUBE SÖÖMAS” (S. 233)

1) Ussid tahtnud inimesi ära süüa. Kevadel ussid on hunikus – selline suur kera olevat. Üks inimene näind neid ja puudutand neid ja siis üks vilistand, üks neist ussest – ja siis olnud niipalju usse nagu must pilv. Saba suus, nõnda rõngas nad tormavat õhku. Ja siis nad tormand sellele mehele järgi ja tahtnud teda ära süüa. Ja see mees vedand enda “hame” [= kuue] seljast maha ja vedand selle tee pääl maha. Siis kõik ussid jäänd kuue juurde seda kuube sööma:

nad mõtelnud, et see ongi see inimene. Siis see mees pääsnud ja läind koju. Teisel päeval mees läind vaatama seda kuube – kuub olnud ära söödud, nii et narmad ainult olnud. – Kr 144.

2) Ükskord üks mees on ratsutand ja nõnda ta näind ühe ussi tee pääl. Ja seda ta tahtnud maha lüüa, ja see vilistand, see uss – ja nõnda olnudki, niipalju usse joosnud talle tee pääl järgi nagu rõngad. Ja ta pole saand hobusega niipalju ära joosta, et ussid ta järel aina püsind. Siis ta visand kübara maha ja pärast visand hame [= kuue] maha ja siis ta pääsnud nende usside käest, siis nad pole enam järgi joosnud. Siis ta läind koju, ütelnud muile, et nõnda tal olnud. Ja muud ütelnud: “Sina võib-olla oled kohand ussikuningat tee pääl ja oled löönd teda – sellest need muud ussid kuulsid müra ja jooksid sulle järgi.”

Siis pärast ta läind mõne aja pärast vaatama omaenda kuube ja kübarat. Ja siis ta näind, et kuub ja kübar muud pole olnud kui mõni väike hilp ja nõöbid olnud maas – ussid söönd kuue ja kübara sodiks. – Sr 95.

Kahju kõrval ussidelt usutakse saada teiselt poolt ka määratud kasu, kui leitakse ussi(de)kuningas = *ūška(d)-kēnīg* (lvI) ja omandatakse selle kroon. Juba Saarimaa noteerib: ussil on kroonid pääs; sellise ussikrooniga võib parandada haigusi (Kl). Ligemal küsitelul selgub, et krooni pole siiski mitte igal ussil, vaid ainult ussidekuningal, kelle kohta sain järgmised seletused: ussikuningas olevat samasugune nagu uss, suur jäme nagu heina(kandmise)malakas; ussikuningal olevat selline kollane kroon ümber pää; pidavat laotatama valge riie maha, kus see uss liigub – siis ta laskvat krooni pääst maha valgele riidele, siis inimene saavat krooni endale ja seda ta pidavat ühes kandma rahapungas: see olevat siis alati õnnelik inimene (Kr). Kui ussikuningas tuleb ja tal on kroon pääs, siis vaja laotada siidist punane ninarätt talle ette maha: siis ta paneb krooni sinna pääle, ja siis see kroon tuleb panna sellisesse kohta, kus keegi ei tea, vast näit. kuhugi nurka; siis kolme päeva pärast minnakse vaatama, siis sääal on suur hunik kulda, ussikuningas on pannud kulla sinna kohta asemele ja viind krooni ära (Kr). Viimane materialistlikuks moondund seletus kulla toomisest kuhugi maja nurka kajastab siiski veel kaudselt ussikuninga seost nendesamade majaanussidega, *alias* surnud perevanematega, kes õnnistavad maja ja hoiavad ms. ka just kulda vanus indogermaani müütides ja

muinasjuttudes. Teiseltpoolt hoiatatakse, et ussikuningat ei tohtivat lüüa: siis ta vilistab ja siis kõik ussid tulevad igaltpoolt kokku, sabad suus, ja tormavad lööja kallale; nad võivad nii kiiresti joosta, et hobusega kah ei jõutavat eest ära joosta – nagu rõngas nad viskuvat edasi (Sr). Jutustaja väitis, et ta ise vähemalt kolm korda on kuulnud ussi vilistamist ja näind usse kuhjas kokku tormavat; kui nende kuningas vilistavat, siis muud ussid jooksvat tema juurde; kes laotab valge riide maha, kuhu ussidekuningas panevat oma krooni pääle, see saavat krooni kätte, ja sel olevat õnne alati, kel ussikroon on taskus (Kr). Alles tänavu suvel (1923) mehed tulnud heinalt ja näind kraavis ussi – suur tore kroon olnud pääs; mehed tapnud ussi maha, kuid rumalad pole mõistnud krooni ära võtta: nad saanuksid hää ja üliväga hää arstirohu, kuid mehed pole seda teadnud (Sr [87*] = S. 233). Üks noorem mees, kes kuulas eidekese juttu päält, seletas kohe, et sääl ei olevat mingit “krooni”, vaid need olevat ainult kollase pääga veeussid = *vjed-üşkad* (Sr).

MEES PÕLETAB USSIKUNINGA (S. 234)

Olnud väike metsatukk. Sääl olnud ühel mehel niit. Ja ta igal aastal näind neid usse sääl ja palju-palju materdand neid maha. Ja siis ta mõtelnud, kuis siin niipalju usse on igal aastal. Ja ta teind tule ümber kogu sellele metsatukale ja läind ise natuke eemale – ja nõnda hakandki hullupööra hirmsasti vilistama. Ja nõnda ta näind, et niipalju usse otsekui rõngad joosnud sellesse tulle sisse kõik sinna metsa. Ja pärast teisel aastal ta pole näind enam mitte ühtki ussi sääl, kuna ta lasknud tule minna metsa [laili]: ussikuningas olnud otsas. – Sr 94.

“USSIDEKUNINGA KROONIVARAS” (S. 233)

Üks peremehe poeg ütles, et nende niidus olnud nii ilus päev ja nõndasiis pugendki ussikuningas põõsaist välja, võtnud ise krooni pääst maha ja ise heitnud selle krooni kõrvale magama. Ja väga soe päev sel päeval on olnud. Kuid ta mõtleb: kuis ta saaks selle krooni enda kätte. Kuid nüüd ta läind koju ja ütelnud omaenda isale, et nii on olnud. Kuid isa ütelnud, las ta ostku uus siidist rätt ja las ta laotagu see teisel päeval sinnasamasse maha, kus see ussikuningas magand. Ja siis las ta võtku just kõige parem hobune, ja kui ta [uss] paneb selle krooni rätile, siis las ta [= poeg] mingu

juurde, kuid tehku nii ruttu, et ta [= uss] ei saa ronida sellesse krooni [enam] tagasi. Ja siis otsekohe, kui ta on saand räti enda kätte ühes selle krooniga, siis las ta astugu kohe hobusele selga akka ja kupatagu koju, kuivõrd ainult hobune võib joosta.

Ja nõnda kui ta saand selle räti oma kätte, kohe hakand vilistama see ussikuningas. Ta korraga saand hobusele selga ja kupatand koju kohe. Ja siis talle tulnud niipalju järgi neid usse, et ta pole võind eest ära põgeneda, ja ta hobune saand siis hammustada ja iseennast ta hoidnud, et pole saand hammustada. Ja siis see kroon jäänd tema kätte ja hobune olnud pärast otsas. Ja isa talle ütelnud, see polevat mitte midagi, et hobune on otsas, sest tema võivat teha millist kelmust tahes ja iga kord ta saavat läbi, kui tal see kroon olevat kura[käe] taskus, kuna mitte kunagi teda ei või süüdlaseks tunnistada.

Ja ta on palju igasugust kelmust teind – ta on varastand ja muid inimesi maha löönd – ja iga kord tal olnud “päälmine käsi”, s.t. õigus kohtus, sest et tal see kroon on olnud taskus. Ja mida muud tunnistajad on mõtelnud, seda ta on teadnud juba ette. Ta ise mulle ütles, tal veel praegu olevat see kroon kodus. Me olime kroonuteenistuses Liepajas koos. [Kuulajate küsimuse pääle, miks poiss läks siis sõjaväkke teenima, kui ta saanuks valla, jutustaja vastas: “Mis tal viga teenida, kui võib teha, mis tahab!”] – Sr 91.

USS ÕPETAB LOOMADE KEELT (Mt. 670)

Peremees läind talvel metsa puid raiuma poisiga. Puuraad jäänd põletamata, nad pole põletand neid ära. Ja siis nad tulnud koju, päev olnud otsas. Siis tulnud kevad. Ja siis kevadel peremees läind üksinda neid raage põletama, kui olnud paljas maa, lumi läind. Siis ta tahtnud teha tuld raahuniku juurde. Siis joosnud üks väga suur uss välja sellest risuhunikust ja palund peremeest, ärgu põletagu neid raage, tal olevat säääl lapsed sees, ta õpetavat koerakeelt ja hobusekeelt talle [s.t. peremehele]. Siis peremees pole põletand kah ja uss õpetand kah.

Õhtul ta tulnud koju. Nagu koer on – see tulnud ju haukudes vastu taas. Peremees küsind koeralt: “Kas sa õhtust oled saand ka süüa?” Koer ütelnud, mida ta saanuvat: natuke perenaine annud, mis see ka mõne söök olnud – kus pannud kaerajahu kopa sisse, seda talle annud süüa. Peremees pahandand nüüd perenaisega: “Miks sa nii nõrka toitu annad koerale?” Noh, see perenaine tahtnud

nüüd teada saada, kuidas ta seda teab. – Koer olevat ütelnud. – Ütelgu, kuidas ta kah võiks seda ära õppida. – Ta ei võivat, siis ta olevat otsas, kui ta ütlevat ära.

Nagu need naised kõike petavad meestelt välja, nõnda ka pere-mees lõpuks ütelnud – nõnda ka pikali maas ja otsas. Nüüd pere-naine nutnud säääl juures. Kus siis kukk näind seda ja tulnud juurde ja pahandand, et üks[ainus] naine olevat ja sedagi ei jõudvat valit-seda, temal olevat kolmkümmend naist ja ta võivat valitseda. Ja siis seni ta joosnud ümber peremehe ja pahandand, kuni peremees saand ellu.

Nüüd ta läind tagasi talli juurde õhtul, kui poisid annud söögi hobuseile ära. Nüüd ka küsind, mida need poisid süüa on annud. – Noh, nad olevat annud, kuid väga vähe olevat kaeru annud. Pere-mees pahandand poistega. Need hakand küsima, kust tema seda teab.

Teisel õhtul tulnud peremees uuesti talli juurde. Üks poiss ro-nind katusele luurama ja kuulatama. Peremees tulnud tallist ära, poiss kukkund maha ja murdnud jalaluu katki. Siis peremees pa-handand, miks poiss tükkind kuulatama: “Näed nüüd, jalaluu kat-ki!”

Jutustaja mäletab lugenuvat sellist juttu raamatust. – L 197*.

Muid jututeisendeid loomade ja lindude keelest vt. § 241 A.

Ussilt maagilise krooni motiiv on kandund üle kärnkonnale: kärn-konna kroon = *krupa kruonõ* (kärnkonna pääs olev “kivi” resp. luu) on eriti hää arstimisvahend; kui pannakse valge riie veeloigu vee-rele, kust kärnkonn tõuseb maa alt üles, siis kärnkonn ei lähe sel-lest üle, vaid viskab oma krooni maha (Kl Saar).

KÄRNBKONN ÕPETAB LOOMADE KEELT (Mt. 670 B)

Ükskord peremees leidnud soonetsist kärnkonna sügisel hilja kõige viimasel ajal [enne jäätumist]. Ja see kärnkonn palund, võtku peremees teda oma kaevu, lubagu tal talveks oma kaevu minna – ta õpetab talle [vastutasuks] tarkust. Peremees küsind temalt: “Mis tarkust sa võid mulle õpetada?” Ta ütelnud nii: “Ma võin õpetada sulle sellist tarkust, et sa tead, mida su loomad kõnelevad – hobu-sed, lehmad, lambad. Kui sa lähed lauta, siis sa saad aru, mida nad kõnelevad.” Noh, ta ütelnud siis kärnkonnale nõnda: “Jah, kui sa

võid õpetada seda, siis ma luban sul minna talveks mu kaevu” – eks kevadest see kärnkonn lähe taas ära.

Ja kärnkonn õpetand talle palju tarkust, ka seda, kuidas libahundistuda (vt. LRU III 163). Õhtul peremees läind talli, poisid sõitnud metsast koju, talvel. Nüüd üks hobune ütelnud: “Mind peksti täna väga palju, ma ei jõudnud seda koormat ära vedada. Liig suur koorem pandi peale ja siis poisid peksid mind, nii et mul veel praegu kõik nahk hõõgub.” Ja üks lehm ütelnud taas sedaviisi: “Mulle anti väga vähe heinu ette, ma ei saand magu täis.” Muud [lehmad] ütelnud: “Me saime oma maod küll täis.”

Nüüd peremees läind tuppä ja ütelnud poistele: “Miks te seda üht hobust niipalju peksite ja nii suure koorma panite, et ta ei jõudnud vedada?” Ja nüüd poisid mõtelnud: “See on ime, kuidas ta seda teab!” – “Ja sellele ühele lehmale on jälle liig vähe süüa antud,” ütelnud peremees tüdrukuile. Nüüd mõtelnud jälle tüdrukud: “See on imeasi, kuidas ta seda teab!” – Sr 42.

226. Muude loodusimede hulgas meie sugurahvaste erilist tähelepanu on äratand veekogude rändamise motiiv. Ida-Euroopa tasandikul seda on tegelikult juhtundki, et veekogud kaovad otsekui maa alla ja tekivad taas teisel. Ka Liivi rannikul mäletatakse konkreetseid fakte järve ärakadumisest ja kunstlikust merrelaskmisest. Juba V. Alho kirjutab Mustanum-küla taga asund Jumalajärvest (läti Dieva-ezers, saksa Wihdel-See): “See seitse versta pikk järv lasti aastal 1838 kunstliku kanaliga merre ja järelejäänud mudast leiti suur hulk puukände ja muinasaegsete loomade luid, millest selgesti nähtub, et koht oli olnud metsine org, enne kui sündis sinna järv” (LK 16). Teiselt poolt on usaldatavamaid andmeid, et selle järve merrelaskmine on toimund täpselt just 1837. aastal.¹ Liivlaste mälus sel järvel on mitu nime: Jumalajärv = *Jumal-jõra* (Kr 5) ~ *Dievõ-jõra* (Kr 5, Kl Set), Suur-Järv = *Sūr-jõra* (Kr Lnb) või kohanime järele *Mustanum-jõra* (V 118) ja *Vid’öl-jõra* (Kr 157).

¹) E. Kurz, Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland (Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde in Riga, B XXII: 2, 1924), 79 (368); Fr. Bienemann, Livländisches Sagenbuch (1897), 7(9) < G. Seesemann, Erinnerungen an Dondangen (1872), 12; Inland 1839, 273.

JUMALAJÄRVE RÄNDAMINE (S. 243)

1) Vanal ajal Mustanum-külal olnud suur sooniit. Siis ükskord tulnud selline suur must pilv piki taevast, lääne poolt tulnud siia ühtsoodu ranna pool Nõ'u-küla, tulnud maa kohal. Siis tulnud üks mees valge hobusega ratsa ja hüüdnud, et järv tuleb. Siis Nõ'u-küla elanikud näind musta pilve, et see tahab kukkuda nüüd külale pääle. Siis joosnud kõigist taludest inimesed välja ja tänitand jumala poole. Siis üks tilk sellest järvest sadand Beitig-talu juurde maha ja muutund sügavaks tiigiks. Ja see suur pilv tõusnud ülespoole ja läind ranna poole taas niikaugele kuni Mustanum-soo niitudeni, siis kukkund sinna maha ja jäänd järveks, seitse versta pikk ja verst lai. Siis üks tüdruk olnud karjas oma lehmadega. Sellele ratsutand see mees valge hobusega juurde ja ütelnud tüdrukule: "Valge hobusega see järv on tulnud ja valge hobusega see järv läheb ära." Tüdruk läind koju ja ütelnud muile, et nii olnud.

Nüüd Duonig-isand kõnelnud, et see temale on suur kahju, kui see järv on säääl, et palju niite temal on hukas. Ta võtnud ja vaadand, et järve võib lasta merre – järv ei ole mererannast verstagi kaugel olnud, säääl olnud niipalju kalu et hirmus. Nüüd ta lasknud kaeva kraavi talvel, kui järv olnud kinni külmund. Kaevand järveni, siis jäänd seisma: ta näind, et inimesed sõidavad üle järve heinakoor-matega. Ta hüüdnud, et rutaku sõita, et järv kohe hakkab merre jooksuma. Üks vanamees oma valge hobusega pole suutnud ühes sõita muile. Nii hakand järve pääl paukuma jää ja nõnda ka vesi joonelt pigistand kaevamata maa välja ja hakand jooksuma merre ja tõmmand siis vanamehe kõige valge hobuse ja heinakoor-maga kaasa, üks kuuskümmend aastat tagasi. – Kr 5.

2) Valge hobusega ratsanik hoiatand niitjaid ära minema: järv tulevat. Sur-suo poolt järv tulnudki Mustanum-küla juurde. Kes ronind puu otsa, uppund. Pärast see järv lastud merre ja ta võtnud jälle valge hobuse kaasa, kes olnud puuveol. – Kl Set.

3) Kui Mustanum-järv on tulnud kohale, siis mees valge märaga ratsutand ees ja ütelnud, et järv tuleb. Ja kui see järv on läind ära merre, siis olnud hirmus müra kuulda Duonig-mõisani. – V 118⁰.

4) Suures-soos (Surs-suos) olnud suur järv, mis läind teise kohta. Mees valgel hobusel sõitnud ees, hoiatades: "Inimesed, põgenege,

põgenege! Viidõl tuleb, Viidõl tuleb!” Mitmed põgenenud, mitmed jäänd alla. Pärast parun lasknud järve merre, siis leitud palju riistu ja luid põhjast. See olnud juba ammu. (On olemas ka Viidõl-küla, kust järv tulnudki). – Kr [157*].

5) Kr Lnb 194.

LU• -JÄRVE TULEMINE (S. 243)

Keegi tulnud valge hobusega ratsa, hüüdnud: “Kes risti jookseb, see jookseb välja, kes pikuti jookseb, see jääb sisse!” Siis otsekohe taevast tulnud see järv (*Lūz-jōra*). Kuid nüüd ta on kuivaks lastud, sääl kasvab puid sees. – Ii 57*.

LU• -JÄRVE TEKKIMINE (S. 265)

Naised söönd kakku. Ja siis teind kakupäälseid, ja tulnud vedel. Ja see perenaine olnud ihne, pole annud enamat jahu. Siis see tüdruk ütelnud: “Las tekkigu su kakkudest järv!” Ja siis tekkind see LU• -järv. Ja siis nad uppund mõlemad ära: see perenaine sellepärast, et ta pole jahu annud, ja see tüdruk sellepärast, et ta nõnda ütelnud. – L 146.

PUNANE HÄRG JÄRVEST LÖÖB JÄLJE KIVILE (S. 244)

Arlouv-vallas on *Ezer-jōra* [kurioosne nimi: läti *ezers* “järv”, liivi *jōra* “järv”!], kolm versta pikk ja väga kitsas. Säält tulnud suur punane härg välja, kus kohal olnud kalmistu. Härg virutand oma jalaga ühe kivi pihta, kus see käpa [jalg] veel praegugi on näha. – Kr [280*].

RATSANIKU JÄLGEDELE TEKIB JÕGI (S. 245)

Üks mees ratsutand valge hobusega ja sinna nende jälgedele jäänd jõgi taha järgi, kus ta on ratsutand. – L 172°.

Muude veekogude kohta liivlased tunnevad veel muistendit Peetrijärve tekkimisest (vt. LRU II 196/7) ja Ankrujärve ühenduses merepulma-muistendiga (vt. LRU I 143 jj.).

MEMORAATE JÄRVEDE KUTVAKSLASKMISEST

1) Mõnikümmend aastat tagasi lastud ülal Kuolka pool olev Suur-järv (*Sūr-jōra*) kuivaks, saades mitusada vakamaad heinamaad. Selleks pandud talvel mitu naela elavhõbedat jää alla. See elavhõbe siis aelend ja kiskund järvegi kaasa: hakand ajama ja ajama, olnud suur müra, hakand paugatama, puid murdma jne.

Ka Koštrõg-külas olla olnud mitu väikest järve lähemas ümbruses, mis nüüd lastud kuivaks. – Kr Lnb 194.

2) Siin Koštrõg-külas olnud suur järv (*Koštrõg-jōra*), mida [kohta] praegu kutsutakse järvedelage = *jōrad-la'gdō*. Ja see [järv] joosnud vaat siit välja – meie juurest läbi, läbi meie aia randa, sääl Pitrõg-küla kandis, sääl ta läind randa. Aga kuidas ta on ära kuivand, seda ma ei tea.

Ja meie rehe künka pääl olnud surnuaid – mina ju kuulsin, et kaks inimest kõnelesid. – Kr 150.

Järvede kuivatamisel on olnud asustuslooliselt üsna kurbi tagajärgi liivlastele:

TALUDE KADUMINE RANNIKULT

1) Vanad liivi külad hakkavad uuesti elama. – Vanasti, kui Jumalajärve (*Diev-jōra* vt. eespool) polnud veel välja lastud, Mustanum- ja Kuolka-külade vahel oli enam rikkaid küli. Üks selline oli Mä'g-küla – sääl, kus praegu on jäänd veel ainult Uši-talu. Olid veel Kespõr-, Vī- ja muud talud. Mööda Vī-kangrut (s.t. luidet) kõik, kes elasid Loik-külast Mustanum-külani, käisid Ire-külas. Kespõr on jäänd meelde Kespõr-ojast. Kalamehed kartsid säält mööda purjetada ja võtsid purjed maha, sest et ojast tulevat tuulepuhang (*tū/-pūjk*) välja ja virutavat paadi ümber. Nõnda kaks meest Loik-külast – Zei Ants ja Kori• Petõr – saand Kespõr-oja kohal oma otsa: tuulepuhang heitnud nende paadi ümber ja mehed uppund ära. Kõikjal Mä'g-küla taludes elas palju inimesi. Kespõr-talus elas ka Ost-talu peremehe noorim ja seitsmes poeg Ants, kes oli Kuolka-küla Põzõ-talu (lt. Krumin) rajaja ja pärast Vanagõr-talu peremehe Andrese isa. Kui Jumalajärve ei olnud veel välja lastud, Mä'g-külal olid hääd niidud ja karjamaad, kuid pärast järve väljalaskmist maad jäid väga kuivaks, niidud kasvasid metsa ja karjamaad jäid liivaküngasteks. Ei olnud enam toitu, talvepüük Jumalajärves talvel

mööda jääalust oli kadund igaveseks, inimesed lagunesid ära mööda muid küli: mõni läks Mustanum-külla, mõni Kuolka-külla ja suurde randa otsima endale toitu.

Mä'g-küla hooned, kus keegi ei eland, langesid kokku ja liiv tuis- kas pääle. Uši-talu juures, kus veel üks pere ("hõim") elas, tuli kah liiv pääle, mispärast tuli hooned metsa poole tõsta. Peremeest sää- lenam ei olnud. Ants Freiberg, kes oma lastega säälen elas, tegi üles ühe väikese toa metsa pool ja kuna Ṽḥ-, Kespör- ja muud talud olid juba ära lagunend, siis Freibergi väikest tuba kutsuti Uši. Läind aastasaja lõpul tulid Tallinna kiluostjad Liivi randa. Kalade eest sai hästi makstud, tuli palju võõraid inimesi randa. Kuolkas tuli kala- meestel puudus võrgumaast ("jädamaast"), ja nad läksid Mustanum- küla poole püüdma ja hakkasid tegema endale tuba Mä'g-külla ehk nagu nüüd sai hüütud ja üteldud, Uši juurde. Esiteks enam kokku [ei ehitatud kui] üks maja, kuid pärast, kui inimesed said venelasist ja sakslasist lahti (s.t. Läti Vabariigi ajal), igaüks hakkas endale väikest tuba tegema. Nii tekkis uuesti uus elu säälen, kus vanasti algselt oli Mä'g-küla. – L̃vli II (1932), nr. 9, lk. 1/2 < Kl (K. Štaler).

2) Viiskümmend aastat tagasi Uši (= Mä'g-) ja Kuolka-külade vahel, oma kolm-neli kilomeetrit Kuolka-maaninast Mustanum-küla poole, vastu Zeñ-oja ja Mägizñḥ-soonetsit oli enam suuri rikkaid talusid, kes lõpuks võtsid niisamasuguse otsa nagu Mä'g-küla. See oli Loik-küla. Loik-küla talud said kah vähehaaval liivaga ära tui- satud, ja maad ja soonetsiniidud ei annud enam midagi välja. Lõ- puks olid veel kaks talu jäänd – Zeñ ja Kori• (neist taludest "tõu- sid", s.t. põlvnesid Hausmannid), kuni Duonig-parun laskis lõpuks ka veel need maha lõhkuda. Pärast viitkümmend aastat vana Kori•- peremehe pojapoeg Korli Hausmann ehitas sinna paika, kus isaisa talu oli, endale uue, "pisukese toa". – L̃vli II (1932), nr. 10, lk. 2 < Kl (K. Štaler).

227. Kujuteldavate üleloomulike ja tegelike *resp.* loomulike loo- dusimede vahemaal seisavad memoraadid mitmesuguseist loodus- katastroofidest, mida ajaga paisutab liialdav rahvamälu, kuni põh- juste selgitamistung asetabki sündmusi harilikult ikka usundiliste motiivide valdkonda kas kristlikus interpretatsioonis (jumala ka- ristus ehk "nuhtlus" pattude pärast) või vanade paganlike kujutel- made valgustusel. Samuti omandavad tavaliselt mütoloogilise vär-

vingu ja tõlgitsuse inimeste elus toimund suuremad massilised hädad ja õnnetused, eriti ühenduses katku-, nälja- ja sõjaaegadeaga. Eesti rahvapärimusis on sõjajutud sellepoolest äärmiselt huvitavad, sest nendes näeme alatasa tõelust ja fantaasiat lahutamatuks koos, niisama nagu figureerivad neis läbisegi reaalsed sisside ja irrealsed koerakoonude kujud. Liivi rahvapärimusis näikse domineerivat ratsionalistlikum koloriit, mis valgustab sündmuse enam loomulikuse piirides, kuid usundiloolist huvi pakub siiski jälgida ka siin, kuidas üsna loomulikust eost hakkab hoomamatuks võrsuma üleloomulik maailm. Looduskatastroofidesse liivlased suhtuvad kristlikult seisukohalt, mis näeb nendes jumala tahte avaldust. Selline seisukoht avaldub selgesti ähmases mälestuses kunagisest kohutavast metsapõlemisest, mis järeldand suuri muudatusi looduses, ilma et umbkaudugi mäletataks fikseerida põlemise enda aega. Ometi ei ole meil raske kujutella kaasaegsete põrutavat hirmu ja imetelu sellise põlemise või mõne massilise suremise puhul (vrd. loodusrahvaste hirmu päikesevarjutuse puhul ja sellest võrsund kujutelmi), mis on pidanud leidma oma väljendust kindlasti ka usulistes elamustes ja sündmuse vastavas interpreteerimises:

“SUUR PÕLEMINE” (S. 258)

Kirikuõpetaja ütles, et suur suremine [= katk] olnuvat inimeste pattude pärast saadetud, eks siis see suur põlemine ole ka pattude pärast – niihästi inimeste kui ka metsaloomade pattude pärast olnud, et hundid ja karud, kes haiget küll olid teind, saaksid kah maha tapetud. Kus see põlemine algas, seda mitte keegi ei tea. Mõni küll ütleb, et ta olevat Ruoj-jõe äärest aland, ent seda ta ütleb vaid huupi – ei tea sel põlemisel keegi ei algust, ei lõppu. Orus põlesid ära kõik metsad, põles ka palju talusid. Kui metsad olid maha põlend, siis suur tuul hakkas liiva tuiskama. Said kinni tuisatud ojad, jõed ja järved. Tekkisid uued järved, uued sood, tekkisid soonetsid, luited ja liivamäed. Ire (Irai) küla lähedal said kokku tuisatud Jurikš-pulka, Jon, Uigma-tara ja El'a mäed. Kinni tuisatud sai Ula tiik. Košt-jo'ug (jõgi) murdis endale Ire küla alla tee läbi Ire jõkke. Enne ta jooksis läbi *Jōrad-la'gdō* (Järvedelageda) Koštrōg-küla kohal merre, ja sellepärast vanad inimesed ka ei ütle Koštrōg, vaid nad kutsuvad seda küla Koštjoug-küla. Koštjoug kutsutakse praegu *Jōn-ūrga* (Jaaniaja). Inimeste elu läks väga raskeks. Perenaised võisid oma palgalistele mõisatööle (teole) minnes ainult aganatega segatud leiba kaasa anda. Kuid inimene harjub kõigega kergesti: harjusid ka

randlased (= liivlased) oma näljatoiduga, ja noored männimetsad kokkutuisatud liivaküngastel said neile sama armsaiks, nagu olid olnud suured vanad tamme-, pärna- ja saaremetsad, kus elasid karud ja hundid. – Ir 4.

MÄLESTUSI KATKUST JA PÕHJASÕJAST (S. 254)

1) Kui see katk olnud, siis inimesed surnud kõik ära. Seitse inimest on jäänd [ellu], läind ühte kohta kokku – sellest siis see kõne [= liivi keel] ka on. Kas nad läind kokku Pitrõg-külla, [seda] ma ei mäleta, aga olgu päälegi Pitrõg-külla, sinna nad läind kokku. Siis nad läksid otsima, kuhu mõni inimene on jäänd, ja nad otsisid üksteist üles. – Uu 13.

2) Suur suremine. – Vanasti elas rannas enam inimesi kui praegu. Oli ka enam talusid. Ire-külas ise juba olid veel Kš-, Kokš-, Krampa-, Gela-, Erm-, Vevõr- ja Punab-talud. Punab-talu oli Ula-tiigi ääres, muud olid enam jõe lähedal. Kõikjal elasid inimesed. Oli küll pererahvast, küll palgarahvast [= teenijaid]. Nagu Ire-külas, nõnda see oli veel enam muis külades, sest Ire-küla ei olnud sugugi, nagu ta praegu on, see suurim küla rannas. Inimesed olid teoorjad. Olid isandad [= mõisnikud] hääd, oli elu parem, siis teoorjad olid virgad, inimesed siis läksid ja tulid töö juurest lauldes:

Laulis isa, laulis poeg, laulsid kaks palgameest.

Enam laulis isa pojaga kui kaks palgameest.¹

Kui isandad olid tigidad, siis oli elu raske. Inimesed oigasid, läksid murelikult kauget teed mõisatöö juurde ja palusid, las armas päike tehku ka nende elu helgeks, nagu ta helendab kogu maad. Elasid inimesed oma elu ja olid omamoodi õnnelikud.

Siin hakkasid mäel inimesed surema. Katk (*nõvõ*) võttis inimesi, nagu lehm niidul heina katkub, tükk-tükilt kõik ära hammustades. Surid inimesed ülal (mäel), surid ka rannas. Esiteks said kõik nagu ristirahvas ilusasti ära maetud. Pärast seda enam ei jõutud. Siis, kes jäi haigeks, läks kalmistule, kaevas ise endale haua valmis ja ootas haua ääres surma. Kui siis ise ei olnud surres hauda kukkund, siis mõni muu lükkas ta sinna sisse. Suri niipalju inimesi ära, et palju talusid jäi tühjaks. Suri niipalju, et mõnes külas ainult mõni harv veel jäi ellu.

¹) Vt. O. Loorits, Volkslieder der Liven (ÖESK XXVIII, 1936), 184–188.

Kui viimaks see suur suremine lõppes, siis need, kes olid järgi jäänd, läksid kokku ja hakkasid uuesti elama. Et üksteist leida, siis meesterahvad hüüdsid: “Uhu, siin on heina niitja!” Naisterahvad huilgasid vastu: “Uhu, siin on heina riisuja!” – Ir 3.

3) Koštrõg-küla rajamisest vt. § 229.

4) Pärast katku kaks järelejäänd meest olnud Duonig-kandis Lants ja Feimani. Inimesed läind üksteist otsima. Liivlasil olnud jalas saapad, lätlasil pastlad. Asjata otsitud inimjälgi piki liivalui-teid. Õhtuks mehed väsind Ira-küla kohal ära, kui näind tuld ja läind Belt-talu tule juurde. Ennekatkuaegseid liivi perekondi on Štrantner ja Bärtold. – Pr [182*].

5) Pärast katku on jäänd kaks meest järele: Oldõr Matš ja Kestar Pritš (Oldõr-talu on kolm versta Uovi'-vaksalist maa sees, Kestar-talu on Ire-küla köstrikoht). Ning nõnda nad kahekesi käivad ja leiavad, et nad on kaks meest. Ja siis nad hakand käima otsides, kas leidub veel mõnd inimest. Siis nad Mustanum-külas leidnud ühe naise – selline noor naine, Mad'a nimi. Siis mõlemad tahaksid nüüd teda [naiseks]. Ja siis see Kestar Pritš saand selle Mad'a Mustanum-külast, Bar' Mad'a. Ja siis Oldõr Matš läind taas Saaremaale otsima – pole siin olnud enam kedagi. See on saand siis Saaremaalt taas ühe Griet-nimelise, säält toond selle naise. Siis nad hakand elama. – Pr 206.

6) Katkusurnuist. – Kui jutustaja oli veel tüdruk, umb. 20 aastat vana, siis siin külas Nittõl-talus (Pr) olid leidnud kartulivõtmisel surnuluid, ehteid ja puusärgikilde. Puusärgid olid olnud laudadest. Muuhulgas leitud ühe väikese tütarlapse luustik ja üks pruut täies pulmaehtes: kroon peas, riideidki veel ümber ja juukseid suured salgad terved. Leidjad pole tahtnud surnuid tülitada, ajand mulla uuesti peale, jätnud kartulidki sinna. Öösel siis peremees (või pereinaine?) näind unes, et tema juurde tulnud üks noor naisterahvas ja ütelnud: “Suur tänu, et jätsite puhkama minu tütrekese. See tütarlaps, keda te päeval välja kaevasite, oli minu kuueaastane tütar Lz. Ja see teine oli üks pruut. Temal olid parajasti pulmad, kui katk tuli randa. Siis surid kõik pulmalised, ja pruut maeti kõigi oma ehetega maha.”

Katku aegu surnud inimesi niipalju, et pole enam olnud haua-kaevajaidki. Inimesed kaevand siis endale ise hauad valmis ja istund augu äärel, oodates surma. Kaks inimest, mees ja naine, üks Pitrõg-külast, teine kusagilt teisest külast (Lu• või Piza?) jäändki siin rannas ellu. Neist sugend siis kõik siinne rahvas. – Pr Lnb 146/7.

7) Mu ema isaga käisid pääle, ärgu me unustagu seda ära ja seda peab jutustatama lastelastele, kui raskesti on käind liivlaste käsi, nii et see ära unustatud ei tohi saada: “Meie vanavanemad on jutustand meile ja nõnda peate seda jutustama ka oma lastele.”

Kui liivlased pidid palju sõdima kesteab kuipalju kümneid aastaid, [siis] mehed olid kuude ja nädalate kaupa kodunt ära. Mõned tulid tagasi, mõned ei tulnud enam kunagi tagasi sõjast. Siis naised ja lapsed aitasid meestel tapelda sellepärast, et neid sai nii palju ära tapetud, et ei jäänd naise ega lapsi järele. Kes lapsed jäid naistele alles, neile tulid orjakauplejad järele, pakkisid nad sisse ja viisid ära. Elumajad olid kõik ära põletatud, nad olid jäänd lageda maa pääle. Siis nad kaevasid sellised keldrid, kus elasid sees maa all. Siis mitte keegi ei näind, kus nad elavad. Päeval nad tuld kah ei tohtind teha: siis nähakse suitsu. Päeval nad kõige enam puhkasid ja magasid ja öösel nad muretsesid kõike, mis oli neile vaja.

Nõndasiis oli suurest sõjast jäänd liivlasi järgi ainult kolm perekonda. Üks oli Kuolka- ja Ruoj-külade vahel, teine oli Kuolka ja Ira vahel ja kolmas oli Ira ja Vänta (= Ventspils, Windau) või Lu•-küla vahel. Siis ükskord – selle üle veel praegugi jutustatakse – sel perekonnal, kes elas Kuolka ja Ira vahel, mees oli nagu sõjast koju tulnud ja kõneles oma naise ja lastega maa all keldris. Naine muretses õhtusööki, et midagi oleks süüa. Järsku ütles mees: “Kuule, mis sammud on väljas! Vaja minna vaatama, kes siin käib. Kas mulle on tulnud jälgi mööda järgi või mis?” Ja tahtis juba ronida välja, kuid naine hoidis teda tagasi: “Ära mine välja! Mina olen noor ja lapsed on väiksed. Kes hoolitseb meie ette?! Sa olid juba küllalt kaua eemal ära.” Kuid mees ei annud armu ja ronis välja, pistis pää välja. Ta kuuleb kaht häält. Ta ütleb: “Nad kõnelevad meie keelt, nad on meie hõimlased, vaja kuulatada, mida nad kõnelevad.”

Ja ta ronis välja ja ronis neile peaaegu juurde. Oli pime. Ta kuulis, kuidas vanem hääl ütles (häalest ta kuulis, et üks on vana ja teine noor): “Tule, istu maha! (see vanem hääl ütles.) Sööme pala leiba – süda jääb täitsa nõrgaks. Ütle, kas see oli unenägu, mida

me täna nägime, või oli see tõesti nii. – Me nägime siin täna hommikul jälgi ja andsime neile mõlemad suud. Ja jäljed olid meie sugurahva õmmeldud saabastest. Sakstel on kitsad ja peenikesest nahast õmmeldud kingad, lätlastel on pastlad jalas, kuid meie suguvendadel on omaenda õmmeldud kõvad saapad (neil olid sellised meresaapad). Kuid kus nad siin elavad – suitsu pole näha, tuld pole näha. Kas me neid võimegi leida?” Noorem hääl ütles vastu: “Isa, ma ei istu maha ega söö suutäit leiba enne, kui ma pole leidnud oma suguvendi, kes siin on käind. See ei olnud unenägu, seda me mõlemad nägime.” Isa ütles: “Sa kõneled kõvu sõnu, mu poeg, nii et on näha, et sa oled minu poeg, ja minul on suur rõõm sinu üle. Kuid see sulle häbiks ei õnnestu: me otsime juba nädalaid ümber ringi oma suguvendi ja ometi ei ole leidnud – ja kuidas sa tahad neid siis praegu leida?!”

Siis nad kuulsid ühe hääle, kes hüüdis: “Kel on nii hää tahtmine, sel peab ka õnnestuma. Teie suguvennad on siin ja siin ma seisan. Tulge mu tuppa ja sööme õhtust!” Nad ehmatasid küll ära, et kust see hääl tuleb, kui inimest pole nähagi, kuid nad kuulsid oma emakeelt ja rõõm oli sellest väga suur. Neil oli palju, mis jutustada ja ütelda. Kui päike tõusis üles, nad istusid veel koos ja jutustasid ja kõnelesid.

Neist kolmest suguvõsast on tulnud kõik need liivlased, mis praegu veel on. – Koos üksteisega te peate hoiduma ja üksteist te peate aitama, siis mitte keegi ei saa teist jagu. – Pr 294.

8) Mu vanaisa jutustas, et tema vanaisa teinuvat katkuaja kaasa. Nad olnuvat parajasti põllul Tüllist-talus (Sr). Nad kuulnud kõva karjumist ja joosnud mäe pääle vaatama, mis karjumine see on, nagu oleks keegi hädas. – Üks noor inimene joosnud, must lapp käes, millega ta osutand, et põgenegu ära, ja karjund: “Põgenege, põgenege, katk tuleb, katk tuleb!” Iseenda ligi see jooksjat pole lasknud mitte kedagi, sest ta teadnud, et kes temaga kokku puutub, see peab surema. Kuigi rahvasuus olnud usk, et katk tuleb tuulega, ometi need, kes seda karjumist kuulnud ja jooksjat näind, juba ka teadnud, et nüüd on vaja põgeneda kaelamurdrvalt kiiresti. Nõnda siis ka vana Tüllist-talu peremees jätnud adra maa sisse, rakendand hobuse ruttu lahti ja pannud vankri ette. Vankrisse ta pannud karmesti lapsed ja asjad, mis sattund kätte, ja tõtand kõik metsa. Mõned pole saand muud päästa kui paljalt oma hinge. Koduloomad olnud neil metsas. Põgenejad läind metsas üle soonetsite ja leetsel-

jandiku soo taha, kuid ka veel metsas kartnud üksteist ja pole läind üksteisega kokku – selline olnud hirm katku pärast. Koju jäänd ainult vanad ja haiged, kes kas nüüd otse tahtnud surra või taas pole enam jõudnud ei joosta ega põgeneda.

Põgenejad näind põldude vahel, et karjuja joosnud külla ja kukkond maha: nii äraväsind ta olnud. Üks vana naine ja noor mees läind ta juurde. Vanaeit võtnud musta räti tal käest ära ja annud noormehe kätte, kes seisnud säääl juures. Eit saatnud noormehe külast külla jooksmas ja karjuma, et inimesed saaksid teada, et must surm (*musta nōvō* ~katk) tuleb. Noormees joosnud siis ka otsekohe oma musta rätiga edasi ja karjund: “Katk tuleb! Põgenege!” Ta teadnud, et ta teiste juurde metsa ei tohi minna, kuna ta saand jooksjaga kokku. Nõnda ta siis joosnud, kuni ta kukkond maha ja surnud ära – sellest sa näed, et liivlasil on alatasa olnud selliseid mehi, kes kõrvetand oma kätt tules, et aga päästa oma suguvendi.

Tollal Kuramaa rannas eland ainult liivlased. Nad eland nii sõbralikult nagu üks pere koos. Katku kätte surnute pääle nad pildund tuhka, sest tuhk pole lasknud neil [laipadel] haiseda. Vanad inimesed pole jõudnud neid ära matta. Kui mõisnike poolt saadetud inimesed tulnud randa surnuid matma, siis nad leidnud kümme-kond inimest, kes jäänd veel randa. Meresõitjad tulnud koju ja imestand, kuhu inimesed on jäänd. Vanad inimesed ütelnud neile küll, et kõik on metsas, aga mõisnike orjadele nad seda pole ütelnud. Meremehed läind siis metsa omaseid otsima ja toond need koju tagasi. Nõnda saand rand jälle rahvast täis. Mustal katkul olnud vähe, keda niita, sest liivlasil olnud kärmed jalad eest ära põgenema. Minu ema ja vanaisa ütlesid alatasa: kui kuuldakse karjumist “katk tuleb”, siis võetagu jalad selga ja kupatatagu metsa, mida kaugemale, seda parem. Ja ärgu vaadatagu siis tagasi ja ärgu hakatagu varandust peitma, sest siis võivat juhtuda sedasama mis Loti naisel piiblis. Varandust saavat igaüks tagasi, kui aga ellu jäävat, tervist ja hinge ei andvat keegi enam tagasi. Mitte kellelegi võõrale nagu näit. kirikuõpetajaile, kes liivi keelt pole osand, pole mindudki ütlema, et katk on külas, sest kardetud, et kirikuõpetaja jookseb kah metsa. Kuid need õpetajad olnud libahundid, keda metsa pole tahetudki kaasa. See “papp”, kes katku ajal surnud, olnuvatki väga suur libahunt. Ta maetud Ire surnuaida. Koerad pole annud talle armu hauas ja kraapind teda alatasa hauast välja. Siis inimesed kandnud palju kive ta kalmule kokku. See kivi-kalm on praegugi

veel nähtav Ire surnuaias paremat kätt, kui minna jumalateenistusest surnuaida.

Kui inimesed tulnud metsast tagasi oma koju, siis nad jutustand veel kaua aega oma lastelastele raskest elust metsas ja hirmusthädast katku puhul. Kadakatega suitsetatud kaua aega elumaju.

Kord me lapsed kuulsime vanemate juttu, et rand olevat täis halbu inimesi, neist ei saavat enam lahti, vaja olevat taas korraks katkuaega. Siis me lapsed pidasime nõu ja ütlesime ka vanemaile, et me hakkaksime jooksuma ja karjuma “katk tuleb” ka läti keeles, et lätlased saaksid aru ja põgeneksid metsa, kust me neid enam tagasi ei laseks. Mu isa naeris ja ütles: “Lätlased jääksid kõige katkuhirmuga randa, sest siis neil oleks ju, mida kõike röövida. Lätlane röövib, kuni ta oma varahuniku otsa maha kukub ja säälsamas sureb.” Aga ema tegi nii suured silmad, et suu jäi ehmatusest lahti, ja küsis: “Kuidas sa tahaksid siis seda alustada?” – “No ma jooksen ja karjun, et katk tuleb.” – “Aga sinu silmist ju nähtaks, et sul pole mingit häda. Kes tõelist katku on näind, see karjub hirmsa häälega, mida keegi ei või järele teha, ka kõige suurem petis mitte. Ja kas sa tead kah, milline karistus on sellisel, kes seda teeb? Sa pead surema hirmsat surma.” – “Kuid need noored inimesed, kes jooksid külast külla, surid kah ju hirmsat katkusurma ja päästsid oma surmaga muid. See on üks ja seesama.” – “Ei ole seesama! Sadu aastaid inimesed kõnelevad lastelastele, kuidas see ja see on teisi petnud ja siis häbisurma surnud. Mina sureksin kah häbi kätte, kui mul oleksid sellised petjad lapsed. Silmaripsmed kukuvad välja häbi pärast, kui kuulen sellist juttu.” Ema surma me ei tahtnud ja sellepärast me seda ei teinud. – Pr.

9) Kakssada kümme aastat tagasi [= ca 1710], siis olnud katk rannikul. Inimesed surnud ära. Nii vähe olnud mehi, neli, et ainult üks paat on saand minna merele küla kohta. Kes olnud veel elus, need kaevand endale haua valmis ja läind kalmu juurde magama ja ootama, kunas sureb. Siis olnud need talud väiksed ja neid olnud palju. Zuonkõl olnud kolm. Siin olnud surnuaid: leiti luid. – V 82.

Küllap raamatust on loetud teade, et siit Kuramaa rannast katk on läind kolm korda üle (Ir). Rahvatraditsioon katku korduvat esinemist ei täpsusta, vaid üldistab ja liialdab mälestusi suurest suremisest, mille tõelist ulatust aitab meile valgustada väljavõte Ire vanast kirikuraamatust 1839: “Zum Kl.-Irbenschen Parochial-Be-

zirke gehören die drei Kirchen zu Kl.-Irben, Gypken und Kolken oder Domesnest, und die Gemeinden, die sich zu diesen Kirchen halten, bestehen aus Strandbauern, bisauf einige wenigen Landbauern, und die Seelenzahl dieser drei Gemeinden zusammen beträgt nach der letzten Revision von 1835 vielleicht etwas über 1800 Seelen und ungefähr 200 Seelen mehr als zur Pestzeit Anno 1710 gewesen sind, wie man dieses aus einer hier befindlichen Lapidarschrift, folgenden Inhalts ersieht: Dominus [servet nos!] Anno 1701 Saxo, 1702 Svecus, 1706 Moscus, 1707 Svecus, 1710 Moscus, cum hoc pestis et fames ingens Curlandiam vexarunt. Majus reduxit Principem Fridericum Wilhelmum Casimiro regnante [~ Casimiri benigna opera?]. Ora Dondangensi a Jaunzeem [= *Ü•kila*] ad Zozma 1600 hominibus habitata vix 10 maneret.¹ Kivi, millesse tsiteeritud ladinakeelsed sõnad on raiutud, asetstes veel suvel 1937 Ire kirikumõisa lauda vundamendis vastu pastori magamistoa akent.

228. Katk mütolooilise olendina on liivlaste juures peaaegu täiesti tuhmund (vt. LRU II 6) ega ole siin vist kunagi nii reljeefseks kujuks vormund nagu eesti rahvapärimusi; ka Lätis katk on suhteliselt vähemarenend. Nõndasama liivlased pole arendand välja oma erilist sõjamütoloogiat. Usundilooliselt on ometi huvitav jälgida, kuidas Liivi rannikul samuti nagu kõikjal mujal suhtutakse võõrasse ja tundmatusse kartuses ja ebaloomulikke *resp.* üleloomulikke kalduvusi ja võimeid kahtlustades. Vene-Türgi sõdade reministsentsina liivis on kodunend nimetus türk = *tirk* (lvÜ) eriti hirmuäratava, koleda ja kohutava peletise kohta (L, Kr, Pz); hirmsa ja halva inimese kohta öeldakse: sa oled nagu türk (Ir < Ii); türk öeldakse selle kohta, kes halvasti elab ja ristirahvast piinab (Kr). Ja siit edasi juba siirdutakse üleloomulikku maailma, seletades, et türklased olevat metselaja nägu, söövat elusaid inimesi ja püüdvat neid haisu järgi kinni (Pr). Puudub veel ainult lisaks, et nad on ühesilmalised või koerakoonuga – ja juba seisaksimegi kükloopide või künokefaalide ees, nagu seda võime jälgida eesti rahvapärimusi. Samasugune interpretatsioon on saand osaks ka baškiiridele. Krimmi ehk “Zevastopol”-sõja ajal 1855 olnud kogu Liivi rannikul “baškiire” igas talus vähemalt paar meest, kuna staap asund Irekõrtsis (Ir, vt. ka LRU II 47). Need baškiirid = *baškīrōd* (lvÜ) või tšerkessid = *tšīrkastōd* (V – vt. § 222) on olnud tegelikult küll iga-

¹) Tekst on esitatud siin Sjögren-Wiedemanni interpretatsioonis (LGr LV).

sugu rahvusest vene rannavalve soldatid = *zõldatõd* (lvÜ), ms. olnud ka just kasakaid (Kr), kuid neidki on tradeeritud tagantjärgi poolteed mütoloogiliste peletistena, kes imenuvat inimeste verd ja olnud sellepärast mitme mehe tugevused (Pr). Tolleaegset tegelikku hirmu ja ärevust kajastavad mõned memoraadid:

MÄLESTUSI KRIMMI SÕJAST (S. 258)

1) Minu vanaema ajal enne Inglise-sõda [= Krimmi-sõda 1855] soldatid olnud mööda talusid [korteris]. Kes olnud hääd, ütelnud, ärgu nad magagu toas: ei tea, kuis täna öösel läheb; põgenegu, kui hakkavat põlema need õletuustid, sest siis nad pidavat põletama majad maha. Siis inimesed magand kodu ligidal. Kuid tulnud taas sellised vargad, va maamehed [= lätlased], kloppind ja teind müra, las inimesed põgenegu ära, et siis nad saavad varastada [nende] vara. Kuid hääd soldatid ütelnud: “Vaadake ainult seda, kui hakkavad põlema õletuustid.” – Pr 115.

2) Inglismanni sõda (*Engõlmani sõda*). – Mina olin veel poisike, kümme aastat vana, kui tuli siia inglismann sõdima. Pitrõg-küla kohal nad panid ankrusse kaks laeva, üks oli prantsuse laev ja teine oli inglismanni. Siis tuli paat randa. Ühel Pitrõg-küla peremehel oli suur paat peaaegu valmis tehtud – sellele nad panid tule juurde ja põletasid ära. Teisel peremehel oli kah paat, ja kah põletasid ära. Paluti küll, ärgu põletagu, kuid põletasid [siiski] ära. Siis need inglismannid läksid külla rahva juurde. Inimesed olid ära ehmund, kuid inglismannid koputasid õlale, ärgu kartku, et nad ei tee midagi. Üks inglismann tahtis juua ja läks ühte tallu sisse. Naised tahtsid anda talle piima juua, kuid ta ei võtnud. Tahtsid haput rokka anda – kah ei võtnud. Siis toodi lõpuks selget vett, ja seda inglismann jõi ja tänas selle eest.

Siis nad läksid Sänag-külla mööda randa lauldes. Sääli oli kordon – ka sellele panid tule juurde ja põletasid ära. Siis tuli õhtu. Laeva pääl lasti suurtükiga, ja nad läksid kõik laeva pääle tagasi. Teisel hommikul need kaks laeva läksid Kuolka-külla. Sääli niisama paat läks kaldale. Kuid üks väike vene valvur (*zūkõr < Sucher*) luuras künka taga ja see võttis laskis ühe inglismanni maha, kel oli lipp (“plagu”) käes. Siis anti laeva pääl signaali ja siis algas “vana Kuolka sõda”.¹ Kuolkas oli baškiire vastus, ja nüüd nad vastamisi

¹) Nn. “uus Kuolka sõda” toimus I maailmasõja päevil.

lasksid. Inglismannid lasksid kiriku maha, Kuolka mõisa ja kordonid põletasid ära, ja baškiirid putkasid kõik metsa. Ühel baškiiril suurtükikuul haaras veel hobusel pää ära. Siis üks juut kah oli säääl. See pööris pauna ette, ärgu suurtükikuul teda tabagu, las las-ku sinna pauna, parem olgu paun otsas kui ise!

Vaat selline oli see vana auväärt Kuolka sõda – mitte selline, nagu praegu saksa sõda oli. – Esimene liivi lugemik (1921), 9 (Kr).

3) Inglise (*englendõr*) olnud siin. Vaid-külas Zuonkõ-talus perenaine olnud üksinda kodus, laps olnud hällis. Ja siis tulnud kolm soldatit tuppä. Neil olnud selline torkamisriist käes, ja siis üks tahtnud torgata last läbi. Ja ema näind seda ja heitnud põlvili maha ja palund neid. Kuid nemad küll ei saand [sellest palvest] aru ja jätnud selle lapse [siiski] ellu. Need kaks pole nagu luband sel ühel [last tappa]. Perenaine andnud siis ka, mis tal kodus käepärast olnud – piima ja võid. Ta olnud nii ära ehmund. Mehed põgenend ära.

Siis Zuonkõlt nad läind Kuolka-külla ja paugutand säääl seda kirikut ja pannud põlema. Udruotš-talus (V) olnud *brička* (paat) ranal – selle nad põletand ära. – Kr 305.

“KOORESÕDA” 1812

Palju aastaid tagasi oli tekkind sõda maa pääl. Liivlased elasid veel üsna vagusi, neil ei olnud säääl midagi. Kuulsid ainult, et maale tõesti tulnuvat võõrad mehed – sõdurid ja päälegi väga vihased. Nende töödest jutustati palju: vara nad võtvat, maju põletavat, mehi tapvat, naisi vaevavat (s.t. piinavat), vanu pistvat läbi, lapsi küpsetavat. Kuulnud sellist teadet, Ire-küla elanikud ehmusid. Kõik tahtnuksid põgeneda vaid kodunt ära metsa tapjate eest. Kõik vaatasid õhtu poole, sääält neid oodati. Kes siis tahtnukski nõnda surra – torgitud, praetud, raiutud! Siis ühel hommikul need, kes olid käind rannas, ütlesid külas, et nad näinuvat inimesi siiapoolt tulevat mööda randa. “Nüüd tulevad tapjad, talude põletajad! Peitke nüüd, inimesed, vara, tõtake nüüd metsa, kuhu keegi võib, põgenege, põdsastesse ronige!” hüüdsid nuttes naised küla mööda kõigest kõrist alatasa. Mehed taas ladusid vankrisse varandust, tõttasid seda metsa viima. Kälsa-peremees ruttas kah hobust rakendama, hüüdis naisele: “Anna koorekirn, et nad ei saaks koort!” Tõtates ta oli ainult unustand kirnu punni kinni keerda, ja sääält sõites hakkas koor

aeglaselt välja veerma. Ja siis nüüd rutati, külast sõideti. Kes oli olnud kärmem, see oli saand esiteks teele. Kälša oma koormaga oli jäänd päris viimaseks.

Imestasid kaks Škrõg-küla elanikku, tulnud käima Ire-külla, et nad ei leidnud kustki mitte üht küla inimest. Käivad otsides läbi kõik küla talust tallu. Viimati nad näevad tee pääl valget rada liivas. Minnes mööda koorerada nad leidsid kergesti koha, kuhu mõtlesid kaduda tapjate eest ära Ire elanikud. Saand Škrõg-elanikult kuulda, et tulija olnud tema, kõik tulid taas tagasi, ka vana Kälša tühja koorekirnuga. Mis ma jutustand, see on juhtund aastal 1812. Vanad Ire-elanikud mäletasid seda, nimetasid “Kooresõjaks” (*ül'd•ēmd'a-soda*). – Lõvi II (1932), nr. 5, lk. 2–3 (K. Stalte luuletus).

Mida kaugemale minevikku, seda ähmasemaiks muutuvad mälestused sündmusist ja isikuist. Põhjasõda ja Liivisõda liivi rahvapärимused üldse ei eralda, vaid kõnelevad ainult mingist ebamäärasest Poolasõjast, kus poolakad = *puol'õd* (lvÜ) käinuvat maad mööda riisumas (L, Ii, Sr, Ir, Kr, Pr, V). Sõjaröövikut liivlased nimetavad *soda-lõpitai* (lvÜ); läti keelest on võetud sissinimetus hulkuja = *sirriji* < lt. *sirotājs* ‘ein Umherstreifender, Parteigänger, Bettler’; need *sirrijid* olnud sellised inimesed, kes tulnud üle piiri ja riisund võõralt maalt, mis aga vähegi saand – mitte ainult varandusi, vaid ka naiti ja lapsi, keda nad viind oma koju (Ii). Siia maani veel öeldakse inimeste kohta, kes hiilides ja luurates käivad või alatasa liiguvad kohast kohta, ei püsi kuski paigal, vaid aina nagu otsivad midagi, et need olevat otsekui *sirrijid* (Ir < Ii); mäletatakse ka spetsiaalselt taani sisse = *dēn-širrijid* (Ii). Sissidega näikse seginend värbajad = *vermijid* ~ *vermid*, kes käinud ümberringi ja võtnud lapsi kah ära, kui täiskasvanuid pole olnud kodus (Pr); algselt värbajad on olnud küll ainult nekrutipüüdjad, keda õige hästi tunneb ka eesti rahvatraditsioon. Täitsa ebamäärane kuju on lööper = *leipõr* (L, Ir, V) ~ *lēpar* (L, Ii), kellest teatakse ainult seda, et tal sääremarjad olnud ära lõigatud, mispärast ta võind hästi kiiresti joosta, ja keda mõisnikud endal pidand (V). Edasi aga aetakse juba segi *leipõr* ja koerakoonu moonutatud nimetus *sui-puol* (vt. § 223), kes olevat üks ja seesama sõjaaegne peletis: sääremarjad olevat tal ära lõigatud ja ta jooksvat kiiremini kui hobune (L). Lõpuks siis jõuame niikaugale, et koerakoonudeks või sissideks peetakse ka külmkingi (vt. LRU II 56 jj.).

MÄLESTUSI SÕJARÖÖVIKUIST (S. 255)

1) Poola sõda. Vanasti kui oli poolakate ja venelaste sõda, siis poolakad saand märku, kuhu inimesed peitnud end ära. Inimesed kängind viisku tagurpidi jalga. Siis kaks poolakat ajand neid taga, mõtelnud, et saavad neid eest kätte. Ja siis nad läind ja karjund: “Tr̥n, Griet, tulge koju! Poolakad on ära läind ja venelased on tagasi tulnud.” Nõndasiis mehed metsas kuulnud seda ja tulnud välja vaatama. Nad näind, et kaks ainult ongi, kuid pole olnud venelased. Nad tulnud metsast välja ja virutand nad maha. Ja sellepärast need *Puol-nitõd* veel praegugi kutsutakse “Poola-niitudeks” selleläbi, et poolakad löödud säääl maha. Ja veel praegugi nende tuhvliid on säääl luite pääl. – L 29.

2) Sõja ajal poolakad käind rannas röövimas. Inimesed elutsend metsas peidus ja käind viisud tagurpidi jalas, kandnud nõnda vara kodust metsa, nagu tulnuksid nad kodu poole. Poolakad saand vigurist aru ja läind neile jälgi pidi järele. Kuid meie rahvas tapnud kaks poolakat maha, mispärast seda kohta kutsutakse veel siamaani Poolakateniit = *Puol'õd-nit* (L).

Poolakad karjund: “Tr̥n-Griet, Tr̥n-Griet! Tulge koju, poolakad on ära läind, venelased on tulnud pärale.” Linnud olnud paugutamisest ehmund ja hirmund, lennelnud ja karjund nõndasama, nii et kured siamaani veel laulavad: “Tr̥n-Griet, Tr̥n-Griet!” – L [86*]. (See muistend sisaldab tüübid S. 255 + 263 + US. 88 + NL. 11 kõik kontamineeritult.)

3) Sõjaajal inimesed olnud metsas – pelgupaigad ehk “toamäed” [olnud] metsas. Poolakad hüüdnud: “Sill'i-Bill'i, tulge koju, nüüd poolakad on ammu ära!” Kuid poolakad ise olnudki hüüdjad. – L 47*.

4) Poolakad kutsund inimesi: “L̥z-o, Griet-o, tulge koju, poolakad läksid ära, venelased jäid siiasamasse!” Kuid inimesed ei tulnud (L).

5) Hallid kured kuulnud, kuis poolakad hüüdnud: “Tr̥n, Griet! Tr̥n, Griet, tulge tagasi, sõda (~venelane) on ära läind!” Kured kuulnud, võtnud selle endale lauluks. – Ii 56°.

6) Röövliid (*lõpitaid*) hüüdnud: “Tr̥n-o, Griet-o! tulge (metsast) koju, nüüd on röövliid ära läind!” (Ir).

“TUBAMÄGI”

1) Siit külast maa pool metsas olev *Tubad-mä'g* olnud vanasti sõja aegu pelgupaigaks siitküla rahvale. Üks Vänta poolt pärit mees pole aga tahtnud ära joosta, ta jäänd koju ja peitnud enda pingi alla, mis läind ümber seina, kuna voodeid siis veel polnud. Pingile pannud teki, ise jälle hoidnud ennast teki taha. Tulnudki tuppa üks läbisõitvaist sõjameestest. Näind, et ahi küdeb, võtnud see endal riided eest lahti ja soojendund ahju ees. Siis pingi all oleja näind, et see on naine – olnud veel hirmus suured nidad. Ta kogund julgust, hiilind pingi alt välja kirve juurde ja pannud kirvega sõdurile pähe, kes surnult maha kukkund. Välja minnes leidnud mees aiavärava eest kinniseotuna suure sinise hobuse, mil taaldrid (mis need on, jutustaja ei tea) olnud kaelas. Mees siis näind, et vägi juba läbi läind külast, minnud Tubad-mäele ja ütelnud seda teistelegi.

Teinekord jälle olnud sõda, ja rahvas joosnud Tubad-mäe poole. Sõdurid olnud ka juba üsna lähedal, ja üks ratsanik saandki kätte ühe vanamehe *Eg'õ-taka* (s.t. jalgraja) pääl, kes teistest maha jäänd. Sundind vanameest näitama, kuhu teised põgenesid. Läindki, kuni tulnud soine koht allikatega ette. Hobune vajund sinna sisse. Vana siis ütelnud, andku ratsamees talle mõök, et raiuda kadakaid, kat-suda sillutust teha, et hobust välja tõmmata. Niikui saand mõõga oma kätte, löönd kohe ratsaniku pää maha. Läind ise pelgupaika ütleva, mis tal juhtund. Pole keegi uskund, kuni tulnud vaatama ja näind oma silmaga.

Kord sõda tulnud Rinda poolt, kuna rahvas püha pärna (*svātō liepa* – vt. LRU I 32–34) juures palund jumalat, et sõda läheks mööda. Ja tulnudki nii, et sõjaväed löödud pimedusega ja hakand omavahel tapleva. Nende verest tekkind *Vassii-valg* (lätikeelne “Vereoja” nimetus – vt. LRU I 32 jj.), mis seda nime kannab praegugi.

Üks maamees tahtnud kord püha pärna küljest võrusid raiuma minna, pole teiste hoiatusi kuulnud. Kohe esimese kirvehoobiga löönd aga omale põlvesse ja olnud sant kogu eluaja. Seda jutustajale kõnelnud üks maamehe-perenaine püha pärna lähedusest. – li Lnb 783/4.

2) *Tubamä'g*-nime kannab suur luide (“kangur”) Ira Pemp-soo keskel Ira ja U•küla vahel. Suurte sõdade aegu (mitu põlve tagasi, kuid ei mäleta küll, millise sõja aegu) kõik Ira-küla inimesed põgenend Tubamä'g-luiteisse. Sõjamehed mitte keegi pole pääsnud sinna

juurde. Üks vana külamees läind luurama, mida sõjamehed teevad. Ta võetud kinni. Sõjamehed küsind, kus muu külarahvas olevat. Vanamees ütelnud, ratsutagu kaasa. Üks soldat ratsutand ka kaasa mööda otsest teed Pemp-sohu sisse. Kuid tema hobune jäänd sohu sisse. Soldat röökind, et ta olevat sohu sisse vajund, mingi vana teda välja tõmbama. Vana ütelnud: "Oot-oot, ma lähen appi." Ta läind kirvega juurde ja virutand soldatile kirvesilmaga pähe, nii et see olnud "ära lõpetatud". Siis ta pannud ka hobusele kirvesilmaga otsa. See kah olnud lõpetatud. Ta läind tagasi teiste juurde ja ütelnud neile, et ta olnuvat sõjas; kui ei usutavat, tuldagu vaatama surnuid. – Livi II (1932), nr. 11, lk. 3 < Sr < Li (P. Damberg).

3) Ira-küllast umb. 1–2 kilomeetrit maa pool jõge ja raudteed on nn. Tuba-mä'g; see on kõvast liivast mägi, mis koopaid täis kaevatud. Praegu on need koopad sisse langend, nii et on järel vaid aukline koht. Rahvajutu järele olnud seal vanasti pelgupaik, kuhu sõjapakku mindud. Ümberringi olla madal soine maa, vett täis, kust ainult suvel pääseb läbi. – Ir < Li Lnb 752.

4) Vt. § 227.

NAISTERAHVAS SISSIMAS (S. 256)

See olnud nõnda. – Sõjaröövlid (*soda-lõpitaid*) tulnud Saaremaa-le. Noh, nüüd puha joosnud metsa ära. Ja üks vana naine (~vanamees) jäänd koju. Ja temal olnud leivamõhk ahju kõrval. Ja ta olnud üksinda kodus ja ahi põlend. Nüüd see vana naine teind endale aseme nurka laua taha ja lasknud teki peaaegu maani maha. Ja nüüd pugend ise selle teki alla, kus ase olnud. Ja võtnud suure kirve endale kah sinna juurde.

Ja nüüd tulnud suur soldat tuppa. See vaadand toa ümberringi järgi. Kui pole kedagi olnud, siis vedand oma sineli maha ja pannud suure mõõga lauale. Ja nüüd võtnud enda küljest ära suure rahapunga, suure pika nagu angerjanaha, mis olnud tal ümber südame [seotud]. Ja pannud nüüd selle kah lauale. Nüüd vana naine näind, et ta on naisterahvas, see soldat. Nüüd ta läind sinna ahju ette, rõivastund lahti ja soojendand end [tulepaistel].

Nüüd vana naine pugend väga tasapisi ja vaikselt säält pingi alt välja ja võtnud kirve kah ühes. Ja ronind juurde ja virutand soldatile üle pää, raiund pää maha, ja nõnda see kukkund pikali.

Vana annud veel, et olgu surnud. Ja nüüd vana läind akna juurde vaatama, mis väljas on, kas pole muid kah. Ja näind: väljas on suur sinine hobune aia juures kinni, viis rõngast taaldreid ümber kaela. Läind välja ja viind oma hobusetalli. Ja nüüd läind tuppa ja läind oma pingi alla tagasi ja oodand muid koju. Ja nüüd muud tulnud koju ja vana olnud rikas. – Ii 41.

Nagu näeme, ei sisalda liivi sõjapärимused peaaegu mingeid mütoloomilisi sugemeid, vaid kuuluvad esijoones aja- ja kultuuriloo vaatlusalale. Täielikult mööduda neist usundiloolises vaatluses me siiski ei saa: mida ebamäärasemaks mälestus tuhmub, seda vabama voli võtab fantaasia ja lisab aina üleloomulikkusele lähenevamaid momente. Võtame kasvõi näit. liivi omapärase pelgupaiga nimetuse toamägi = *tuba-mä'g* (lvÜ): Ira-küla ligidal metsas on säilund kohanimena *Tuba-mä'g*, sääl leiduvad augud, kus sõja aegu on vist elatud (Ii), kuid kus teatakse asuvat ka kummitusi ja kuradit (Ii) või surnuid (Pz). Omapärane lokaalversioon on ka kurgede laulu tõlgitsemine poolakate hüüu jäljendusena. Ja lõpuks juhivad meid liivi sõjamuistendid päris paganlike kujutelmade ja usutalitusteni ühenduses püha pärna kultuse ja kohanime Vereoja = *Vjer-ürga* tekkimisega (vt. LRU I 32 jj.).

VÄEPÄÄLIKU PÄÄSTJA PRIVILEEGID

Jelgava pool elab nn. “priirahvas” = *brīv-ro'u*• (vabad talupojad, nn. Kuramaa vürstid ehk “Kurische Könige”), kes oma nime saand sellest, et nemad olid vanasti vabad orjusest. Kunagi üks väepäalik, rootsi või poola, sõitnud sealt läbi, üksi ratsahobusel. Teda aga vaenlased varitsend ees sillal. Põllul töötav mees hoiatand, ärgu ta mingu. Päalik pole tahtnud uskuda. Viimati käskind mehel enda riided selga panna ja ise pugend talumehe riietesse. Talumees ratsutandki oma uhkes mundris sillale, mis sel silmapilgul lastud õhku kõige temaga. Väepäalik aga pääsnud ära ja nõutand tänuks kogu selle koha elanikkudele vabaduse kõigest orjusest. Rahva rumaluse tõttu osand aga mõisnikud neid vähehaaval lepingutega vabatahtlikult siduda, nii et orjaaja lõpupoole enam suurt vahet nende seisukorras pole olnud. Igatahes polnud nad jõukamad kui muud, küll aga alalhoidlikumad etnograafiliselt ja seda praegugi veel. – Ir < Ii Lnb 397/8.

229. Nõndasama peame riivamisi puudutama röövlilugusid, mis liivlaste juures näikse küll täielikult kaotand oma mütoloogilise värvingu, kuid oma vanemais saksapoolseis redaktsioones on kahtlemata seotud mitmesuguste usundiliste kujutelmadega. Lääne-liivi röövlilood on koondunud Vana-Nabal-metsale Lu- ja Piza-külade vahel, kus röövlid asund maa-aluseis koopais Sitamäel (Mt. 965'); eespool võisime juba jälgida, kuidas röövlikoopa paralleeliks on olnud ometi maa alla vajund rüütli loss (vt. § 219). Usundipsühholoogiliselt huvitav on märkus ühes teises, et röövlite tõld asuvad veel praegugi sääl mäe pääl (Ii [65*]): viimases motiivis aimame nagu midagi kivistumise või muu looduse moodustise tekkeloo taolist. Ida-liivi röövljuttude päämotiiviks on laevade riisumine. Juba V. Alho noteerib (balti-saksa?) pärimuse, et Sinimägede koopas asund keskajal kuulsad "Sinimägede viikingid", kes sügisõiti eksitand valetuledega Domesnesist ehk Kuolka-maaninast mööduvaid laevu madalikule ja riisund neid paljaks, mispärast Domesnesi nimi olnud keskajal väga kardetud (LK 18). Liivi rahvapärimusis mereröövleist ei mäletata midagi peale läti rahvaraamatuist loetud armuloo ühenduses Mustanum-lossiga. Usundilooliselt see šablooniline rüütliromantika armunovell sisaldab ainult ühe sama šabloonilise, kuid siiski tähelepanuvääriva detaili maa-alusest käigust, mis on tuttav rahvusvahelise motiivina ja Liivi rannikule saksa-läti vahendusel jõudnud. Neid maa-aluseid käike ja teid on kujuteldud üleloomulike olendite (surnute, hiidude või mõne kristliku substituudivi) kätetööna, kuid liivlaste tradeeringus isegi see motiiv on mandund juba niivõrd, et on kaotanud igasugu mütoloogilise sisu:

MAA-ALUNE KÄIK MUSTANUM-LOSSIS (S. 251 + Mt. 975)¹

1) Mustanum-külas olnud vanasti suur röövliloss. Lossihärral olnud üks tütar. See ta enda [tütar] pole olnud, selle ta varastand ja sel tütrele olnud Alvin nimeks. Isa käind ümberringi varastamas. Ta varastand inimesi Saaremaalt, toond siia ja pannud kinni. Vaat maa all olnud selline käik, sääl olnud see vangikoda, kuhu ta pannud kinni neid inimesi, keda ta varastand.

Ja siis tulnud üks isand Saaremaalt laevaga ja see tahtnud tulla siin maale päästma inimesi lahti. See olnud Otokar. Ta tulnud siia. Lossihärra võtnud ta kinni ja pannud vangi. Tütar viind süüa Oto-

¹) Lätis vt. LFK 237, 739.

karile. Ja see Otokar meelitand tütre armuma ja tütar lasknud Otokari salajas lahti. Otokar ütelnud tütrele, et ta läheb tooma uut väge Saaremaalt, siis ta tuleb uute soldatitega. Ja tütar palund: kui ta tuleb, ärgu tapku tema isa maha.

Otokar tulnud maa-alust käiku mööda kõigi soldatitega ja murdunud lossihärral ukse üles. Soldatid tahtnud lossihärrat maha tappa. Siis tulnud Otokar ja ütelnud, ärgu nad tapku lossihärrat. Siis see härra olnud veel kaks tundi elus ja siis ta surnud ära.

Otokar võtnud selle tütre ja kõik varanduse, pistnud lossi põlema ja ise tütreaga läind ära Riiga. Sääl pidand ilusad pulmad. Ta elab veel praegu ja me kah tahtsime minna tema pulma, kuid tuli suur torm – ei saand. – M 1.

2) Mustanum-külas olnud vanasti loss, kus asund röövlid, päämeheks Trommöl. Lossis röövlite juures eland varastatud neiu, keda Trommöl pidand otsekui oma tütreks. Kord nad võtnud vangi ühe rüütli Otokari. Otokar ja neiu armund üksteisesse. Neiu aidand Otokaril lossist maa-alust teed mööda põgeneda. Siis Otokar tulnud sõjaväega tagasi, võitnud röövlid ja saand armsama. – Kl [20*].

3) Ket 96/101 (36) < Kr.

4) Otokar ja Alvⁿ. – See on juba ammu, kui sel kohal, kus praegu on Mustanum-küla, vanasti sääl oli suur loss. Selles lossis elas parun von Trommöl oma naise-lapsega ja oma bandega – ta oli meriröövel. Tal oli üksainus tütar, keda kutsuti Alvⁿ. See oli ilus ja hää südamega laps. Parun von Trommölil oli suur salk röövleid. Need käisid mööda merd oma paatidega sõites ja püüdsid kinni väljamaa laevu, röövisid ära ja tõid inimesi kaldale kinni. Mõne nad lasksid kohe maha, mõne taas panid maa alla keldritesse, las nad sääl ise surgu nälga.

Ükskord nad püüdsid kinni ühe Saaremaa laeva, mis oli hõbedaga laetud ja sõitis Riiga. Laevamehi nad võtsid kaasa, tõid kaldale ja tapsid maha. Laeva kapten oli noor ja väga ilus poiss, tema nimi oli Otokar. Seda kah need röövlid sidusid juba pingi külge kinni ja tahtsid raiuda tal pääd maha, lõigata süda lõhki ja panna üles tornile igasse külge ühe tüki muile hirmutuseks. Siis jooksis von Trommöl tütar lossist välja ja langes põlvili isa ette maha ja palus pisarsilmil, jätku see noor ilus inimene ellu, sest kahju on sellisel nii

ruttu surra. Tütre palve pääle Otokar sai ellu jäetud ja keldrisse heidetud, surgu ta säääl nälga.

Von Trommõli tütar Alvin astus igal ööl alla keldrisse ja tõi Otokarile veini ja leiba. Ja nõnda see kestis mõne aja, kuni nad hakkasid üksteist armastama. Ühel õhtul Alvin ütles Otokarile: “Tule ühes ja ole prii inimene! Ma päästan su ära. Kui sa tuled aga tagasi sõjaväega, siis jäta ainult mu isa ellu. Seda sa pead vanduma, et sa seda teed.” Otokar vandus, et ta tuleb sõjaväega ja hävitab selle lossi kõigi röövlitega, kuid Alviine isa ta jätab ellu.

Alvin viis Otokari mööda maa-alust käiku välja kaugel lossist. Otokari süda läks rõõmsaks. Ta haaras oma pruudi ja päästja Alviine ümbert kinni ja suudles teda ja läks ära oma ettevõtte juurde. Kui Alvin pöördus tagasi, hakkas tal hirm: kõik oli täis laipu ja sellist vastikut laibalehka. Kui Alvin läks üles oma tuppa, ta jäi haigeks ja lamas [haigena] kaua aega.

Selle aja jooksul Otokar sai sõjaväge, tuli Kuolka-külla randa, ja läks mööda maad Mustanum-lossi röövlipesa hävitama. Pooled röövlid olid läind maale riisuma, nii et oli ainult väike osa, kes kaitsesid lossi ja von Trommõlit. Otokar ootas oma soldatitega, jättis sada soldatit välja värava taha valvama, et neile ei tungi selja tagant kallale need röövlid, kes olid läind riisuma. Otokar ise hüppas üle müüri tallu, tappis väravavahi ja lukustas värava lahti oma soldatele. Siis kõik läksid paljaste mõõkega lossi, säääl algas kohe suur tapluse müra. Röövlid panid vastu nagu lövid, kuid Otokaril oli suur ülekaal ja kõik tugevad ja [tervisest] punetavad mehed.

Sel ajal, kui Otokar taples alumisel korral, von Trommõl oma naisega istus üleval tütre juures, kes polnud veel kuigi terve. Kuulnud mõökade tärinat ja karjumist, mis tuleb treppi mööda üles, von Trommõl tõmbas mõõga seinalt maha ja jooksis toast välja. Alvin ja ema palusid küll ja Alvin haaras ta käest kinni ega tahtnud isa lasta toast välja, sest ta teadis, et see on Otokar. Kuid isa polnud kinnipeetav, vaid ta jooksis toast välja sinna, kus tapeldi. Alviine süda jäi rahutuks. Ta hüppas asemelt välja, ja parajasti kui ta tegi ukse lahti, ta nägi, et Otokar tõstab mõõga ja raiub isal pää maha. Alvin minestus. Selle aja sees Otokar tappis röövleid lossis, ja soldatid, kes jäid värava taha, tapsid neid röövleid, kes tulid röövimast koju.

Kui kõik röövlid olid hävitatud, Otokar läks Alviine tuppa ja palus Alviinet naiseks. Kuid Alvin ütles: “Ma kuulusin ammugi sulle ja sinu pärast ma olengi eland, kuid kuna sa oma antud sõna ja

vannet mürdsid ja tapsid mu isa maha, ma ei või sinu naiseks olla, kuni ma suren. Pärast surma sa mind võid saada, kuid enne mitte.” Otokar seletas küll, et kui ta poleks tema isa ära tapnud, siis tema isa tapnuks tema maha. Kuid Alvīn jäi kindlaks ja Otokar pidi minema raske südamega ära. Kuid veelgi raskema südamega jäi Alvīn, sest ta saatis ära Otokari, keda ta armastas enam kui oma hinge.

Otokar läks koju ja astus laevastikukapteniks ja teenis sääli. Alvīn oma emaga sõitsid Riiga elama ja pidasid end käsitööga üleval. Kui Otokar sai kuulda, et Alvīn on Riias, ta otsis ta üles ja läks veel korra oma õnne katsuma ja Alviinet paluma. Kui ta helistas maja juures, kus Alvīn emaga elasid, tal avas ukse üks vana prosta naine. Ja kui ta esitas oma pärimise Alviine kohta, vana naine ütles, et preili ei võta kedagi vastu ja on suremas haige.

Otokar läks väevõimuga sisse. Alviine ema võttis ta vastu külmade sõnadega. Kui aga Otokar palus andeks, siis ta andestas ja läks vaatama, mida tütar teeb. Kui Alvīn kuulis, et Otokar on tulnud, siis ta minestus. Ema jooksis toast välja, et Alvīn on praegu surnud. Otokar otsekui ussist hammustatud hüppas üles, jooksis Alviine tuppa sisse, langes talle pääle ja hakkas nutma nii kibedasti, et emal oli imelik seda kuulda. Nõnda Otokar seisis mõne tunni Alviine rinnul ja suudles teda, kuni Alvīn avas silmad, haaras Otokari ümbert kinni, suudles teda ja ütles: “Mu armas sõber, ma vandusin, et ma surmani ei lähe sulle naiseks. Kuid kuna ma olin nüüd ära surnud ja sina äratasid mind surmast üles, siis olen ma nüüd sinu jagu kogu oma teise ea, kuni ma elan.” Kes võib Otokari õnne ütelda ja kirjeldada – seda peab igaüks ise mõistma.

Nõnda Otokar sai Alviine naiseks, ja kui nad pole ära surnud, siis nad elavad veel praegugi õnnelikult, kuni surevad. Ja kui minu armsad lugejad seda ei usu, siis ma palun väga: minge Mustanumkülla, sääli te leiate veel vanu lossimüüre ühe künka sees. – Kr 55.

Saksa mõõgavendade röövretkist ja vallutusist liivi rahvatraditsioon mingeid otseseid jälgi ei sisalda. Kuid kooli ja kirjanduse mõjul on hakatud targutama ka nendest röövikuist ja viidud Läti Hendriku ajastuga ühendusse Kuolka maanina nimetuse rahvaetümoloogiline tõlgitsemine:

KUOLKA-NIME RAHVAETÜMOLOOGIA (S. 274)

1) Kuis Kuolka nimi on tekkind? – Vanad lätlased (*lapsus linguae pro* liivlased) taplesid sakstega. Seitse saksa üks liivlane ajas Suursoost läbi Kuolka ninna. Kuolka ninal viimne taplus oli. Liivlane andis puukonksuga saksale pää pääle ja ütles: “Sure ka (*kuol ka*), sunnikas, sa siia ära!” Nõnda see Kuolka-sõna veel praegu püsib ja nõnda seda Kuolka-küla kutsutakse Kuolkaks. – Kr 14 > Esimene liivi lugemik (1921), 5.

2) Vanad liivlased taplesid sakstega. Seitse saksa, üks liivlane jooksid Suursoost läbi Kuolka-maaninale. Kuolka-maaninal viimne taplemine oli. Liivlane andis puunuiaga saksale pää pääle, ise ütles: “Koole sa, sunnikas, kah siia ära!” Nõnda see “koole ka” sõna praegu veel seisab: Kuolka-küla kutsutakse Kuolkaks. – Kr Ket 102 (38).

3) On olemas muistend, et ennemuistsel ajal sõitnud mingi saksa laev piki Kuolka maanina ja liivlased pole lasknud seda mööda. Liivlased tungind saksa laevale ja hakand merel taplema. Taplust jätkatud ka kuival maal. Keegi vana liivlane hakand taguma üht sakslast ja seda lüües ta karjund: “Koole ka, sunnikas!” Lätlased, kes olnud liivlasil abiks, kuulnud seda hüüdu. Seda sõna nad otse nagu liivlased pole osand hääldada, kuid ütelnud “Kolkas rags”. Sellest hüüust tekkindki siis selle koha nimi. – LFK 1052, 3 < Kuolka algkooli õpilaselt.

Keeluliselt Kuolka on sama, mis eesti kohanimi Kolga, kuid läti ajalehes “Dzimtenes Vēstnesis” 1914 selle nime kallal on etümoloogiseeritud otse kuriooslikult kõrvu keskajast populaarseks ja mereõnnetuste kui ka piraatide tõttu legendaarselt kardetavaks muutund nimetusega Domesnäs: läti ajalehe 235. numbris keegi seletab, et “Kuol ka” tähendab liivi keeli “kuule kah”; Riia kohal olnuvat vanasti liivi küla Dom (praegu seda meenutavat veel doomkirik), kuid sakslaste eest liivlased taganend Kuolka maaninale, kus sakslased hakandki hüüdma neid Domes-nest, hiljem sest moondund Domesnes. Sellise seletusega pole põrmugi rahul liivlane Albinus Berthold ja klaarib asja omaltpoolt sama lehe 299. numbris, et Kuolka ei tähendavat põrmugi “kuule kah”, mis liivi keeli kõlavat “kul ka”, vaid hoopis “koole kah”; nimi tekkinuvat sagedasist laevahukudest (kuni 12 laeva ühel ööl!); Kuolka nana tähendavat nõndasiis

õieti surnute maanina, millest olevat vaba tõlge saksa keelde *dumme Nase* > Domesnes.

SÕIMUNIMI “JALALÕIKAJAD”¹

1) Kuolka-küla elanike sõimunimi maameeste (s.t. lätlaste) juures oli *kāj-grie•*, s.o. jalalõikaja. Nimelt Kuolkanikad vanasti meelitand laeva randa ja röövind siis nende varandust, tappes mehed maha. Kord keegi leidnud rannalt uppund meremehe, kenad saapad jalas, jalad aga nii pundund, et saapad ei tule maha. Ta siis lõigand jalad surnukehal maha ja kuivatand neid senikaua toas ahju peal, kui saand saapad otsast ära. Teise versiooni järele see lugu ja nimi käivat lõuna pool Vānta linna oleva U•ava-küla elanikkude kohta, kus ka rannas olnud paak ja kus elanikud ka eksitand ning röövind laevu. – Ir < Ii Lnb 399/400.

2) Miks lätlased kutsuvad liivlasi jalalõikajaiks? – Koštrõg-külas eland üks Naaskel-Jaan = *Nāskil'-Jōn*. Ta olnud pool-lätlast ja pool-liivlast. Ta läind ühel hommikul randa ja näind uppunu, kes parajasti tulnud (s.t. uhutud) merest kaldale. Sel olnud väga head saapad jalas. Jaan pole suutnud neid saapaid jalast ära tõmmata, siis ta lõigand [laibal] jalad ära ja kuivatand ahju peal. Muud inimesed näind seda ja hakand kutsuma teda jalalõikajaks (*jālga-iedi*ji, läti keeli *kāj-grie•*). Ja veel siamaani sõimatakse liivlasi selle sõnaga. Kuid see mees pole olnudki õige liivlane, vaid pool-lätlane. Jutustaja ise näind kah seda meest, siis see olnud juba õige vana. – Pr 293.

Kohanimed on aina avatlenud rahvaetümologiseerimisele. Rohkesti nende seletuskatseid on esitanud ka liivlased: Vānta-jõe kahest harust on ühe nimeks Abo, mis ei olevat muud midagi kui liivi “äb uo”, s.t. ei ole, sest selle jõeharuni eland vanasti liivlased, kuna kaugemal neid olnud “ei ole” (L [121•] = S. 162). Liivi rannikukülade nimesid seletatakse nõnda:

KOŠTRÕG-KÜLA RAJAMINE (S. 271)

Kui need liivlased olid tapetud Liivimaal ja Kuramaal maha, siis üks pisukene partii nendest oli jäänd siia Kuolka nina külge elama.

¹) Vt. LRU II 36.

Nad on eland siin hääd elu. Rahvast on tekkind enam, ja nad on hakand külasid ehitama. Kuid pärast seda on tulnud katk. Siis on surnud kõik rahvas ära ja on jäänd ainult Sänag-külla üks ja Škrög-külla üks. Ja need mõlemad on käind otsimas inimjälgi, ja kui nad on leidnud inimjälgi, siis andnud suud neile jälgedele. Pärast seda on hakand tulema rahvast mujalt kandist – Saaremaalt ja Soomest. Siis on kaks venda tulnud Koštrög-külla. Üks on olnud handermann, see on teind enesele toa, teine vend on ka teind enesele toa teise kohta taas. Nii nad hakand elama. Ja need kaks kohta saavad veel praegugi kutsutud: Andöl ja Zuonkõ. – O. Loorits, LRM 79 < Esimene liivi lugemik (1921), 6 (Kr).

“KUIDAS PITRÕG-KÜLA ON TEKKind?” (S. 272)

1) Esiteks pole olnud Pitrög-külas mitte midagi. Siis tulnud üks Saaremaa mees. Tee tulnud siit metsast läbi, ja Saaremaa mees kutsund seda kohta Pitrög, see tähendab pikk tee (“pitka rek”). Esiteks tulnud siia neli venda. Igaüks teind omale toa, ja nendest tekkind (“jäänd”) peremehetalud (s.t. põhitalud) Kurg, Tõri• [ühendatav tõrvaga], Šim ja Jok. Nad hakand elama. Esiteks pole olnud mitte üht maameest (*resp.* lätlast), kuid pärast tulnud need kuradid ka veel juurde. – Esimene liivi lugemik (1921), 5 (Pr).

2) Pitrög-küla nimi tulevat tõrvast, õigem tõrvalaadast. Nimelt tulnud saarlased sinna tõrva ostma ja küsind püti tõrva (*pit tõrrõ*) osta. Sellest tulnudki Pitrög-nimi; võimalik, et ka laada nimetusest “turg” (*tõrg*). – Ir < Ii Lnb 400.

“SINIMÄED”

Mõni viis kilomeetrit Ire-külast on Sinised mäed – Kuramaa kõrge kallas. Suvel võib neid ja Šlītõr-tulitorni hästi näha, kui paadiga loojatakse tükk maad merel, või talvel, kui minnakse käima mööda merejääd. Sinimägedelt taas võidakse näha merd ja et laevad teda mööda matkavad. Mõnikord võib isegi Saaremaa otsa näha – Saaremaa rohelist metsi. Ainult üks tund on vaja Ire-külast minna, siis sa inimene oled teises ilmas. Ja kui sa oled säääl, siis alles sa võid näha, siis ainult sa saad aru, kui vilets (“sant”) on sinu Ranniku loodus oma valgete küngaste ja viletsate kalurite tulihoonetega. Säääl kasvavad sellised haruldased puud nagu jugapuu. Ta seisab

suvel ja talvel haljas. Tal on okkad niisama nagu kuusepuil, kuid need okkad on natuke laiemad ja peenemad kui kuuskedel. Ta on olnud tuttav ka roomlasil vanasti nimega *Taxus baccata*. – Randalist Ajgarantõz I (1933), 53/4.

“KUIDAS RUHNU SAAR TEKKIS” (Mt. 749’ (5) + S. 260)

Ühel isal olnud kolm poega, kõik kolm ametimeest – rätsep, kingsepp ja sepp. Nüüd nad ostnud ühe paadi ja purjetand sellega. Ja tulnud pikne pääle ja löönd otsekohe paati, nii et paadil olnud auk. Kuid nad kõik kolm olnud ametimehed, nii et võind ära parandada. Rätsep võtnud lõigand pükstest paiga välja, kingsepp võtnud löönd kinni, sepp tagund naelu. Paat olnud terve, purjetand jälle.

Tulnud üks suur kala ja neelnud paadi kõhtu. Rätsep mõistnud lõigata, see lõigand kõhu katki. Kingsepp see oskab venitada – see venitand mao suureks, nii et paat saab välja. Sepp suure vasaraga aitab tagant. Olnud paat väljas ja purjetand taas.

Tulnud suur torm, visand paadi ümber. Kuid rätsep, see olnud kergem, enam rõivaid ümber, see saand paadi kiili pääle. Kingsepp, sel olnud vasar tangide juures, see saand ainult poolest paati. Sepp, sel olnud palju rauda ja suur vasar, see läind põhja nagu mulisend aina. Need kaks olnud sääl paadi pääl veel.

Tulnud üks kuldne kilu, ütelnud: “Mis te siin muretsete nii palju? Te niikuinii upute täna ära. Kui te aidanuksite oma venda kah üles saada, siis te küll ei upuks, kuid nõnda nagu ta praegu elab, siis temal on ja läheb küll paremini kui teil, kui teie saate ära uppund.” Kohe kaks venda ütelnud: “Me ei näind, kuhu ta jäi, ainult mullid tulid vee pääle.” Nii kuldne kilu hakkab naerma ja ütleb: “Ma ju olen teie vend. Ma tahtsin näha, mida te ka teete, kas teil on ka muret mu pärast.” Nad võtnud kilu laeva ja purjetand.

Jõudnud ühe kuningalossi juurde. Nad läind sisse ja näind, et olnud üks raudne uks. Nii nad läind sinna sisse kõik kolm. Kuid sääl olnud raudne põrand. Niikui nad saand natuke seista, nii tulnud üks mees sisse ja ütelnud: “Mis te otsite?” Nad ütelnud: “Me otsime naist.” Nõnda mees läind välja ja lukustand ukse. Nad seisnud sääl toas ja märgand, et neil jalgade all kingatallad hakkavad kõrbema. Nad katsund käega, kas tõesti põrand on tuline. – Põrand olnud nagu valge tulest. Kuid kuhu nad nüüd hüppaksid? Läind akna pääle. Kuid aken olnud nii suur, et üksainus ainult mahub pääle. Rätsep astund pääle. Sepp teind ennast kuldkalaks. Rätsep

võtnud selle kätte. Kingsepp jällegi pannud naaskli püsti ja astund naaskli pää pääle, nii et pole olnud põrandal. Nõnda nad seisnud kolm päeva. Siis kingsepp kukkund maha oma naaskli pää päält. Ta ütelnud: “Nüüd pole enam nii tuline, nüüd me võime seista.” Nii ka kuldkala läind ukse juurde ja pistnud pää võtmeauku ja lõksutand ukse lahti.

Nii nad läind välja ja läind edasi ühe astme (“taasi”) kõrgemale. Sääl magand kuningatütar ja peigmees kõrval. Nii kala märgand, et seina pääl on mõök, võtnud tapnud kuningatütrel peigmehe ära. Nii need kaks venda taas võtnud kuningatütret ja viind oma paati ja purjetand minema. Ja purjetand ja purjetand välja ühe suure kivi pääle, nii et paat läind puruks. Kuid nad mõtelnud: “Kuhu me lähme! Paati kokku teha (s.t. parandada) me ei saa – elame siinsamas!” Nõnda nad võtnud ja teind toa üles. Talvel nad püüdunud söögiks hülgeid ja turski. Ja see saar on veel praegu näha ja see saar on Ruhnu. Seda neidu need vennad kosind Saksamaalt. – V 66.

Kuramaa kohta vt. LRU I 81, II 151 ja § 47 Pr 263.

230. Ühenduses kohamuistenditega sobiks lõpuks jälgida ka neid ajaloolisi isikuid, kes liivi rahvapärimuses on omandand kuidagivii-si mütolooilise ilme. Ajaloolisi suurnimesid liivlased tunnevad üldse üllatavalt vähe. Esikohal seisavad kohalikud suurused – Dondangeni ehk Duonig-mõisa parunid, kelledest on olnud juttu juba eespool, samuti ka nende lossist (§ 218). Duonig-lossis ühes kohas [müüris] olevat selline nurk, mida mitte kunagi ei saa värvida valgeks, see püsivat üha punane: sääl olevat vanasti pekstud teoorje ehk “sakstetöös” käijaid, sellepärast sääl on verd (Pr 141*). Esitatud detail iseloomustab orjarahva tavalist suhtumist mõisnikesse.

ENNUSTUS PÄRNA OTSA POOMISEST

Duonig-lossi suure ukse ees kasvand kaks – noh, kuidas neid puid nüüd kutsuti? ah jah – kaks pärna. Ja Passoul'-Juri ütelnud: kui need pärnad saavad üle katuse, siis mõisahärja poob enda pärna otsa üles. Ja siis pandud neid isandaid valvama – üks sulane pidand valvama päevad ja ööd läbi. Minu isa on neid pärni näind. Ja kui need pärnad kasvand juba tõesti üle räästa, siis läind Korli Ostensakken ja tahtnud end ühel ööl pärnade juures üles puua. Kuid

sulane haarand ta kinni. Ja siis lastud pärnad välja kaevata kõigi juurtega, nõnda et säääl mitte kunagi haabu [? sõnakomistus *pro pärni!*] ei kasva. Temal vaat sündind kaks tütart ja poega ta pole jõudnud ära oodata ja läind end üles pooma. Kuid pärast seda sündind talle kuus poega üksteise järgi. – Pr 291.

Kohalikust ennustajast “Maailma-Jürist” (Passoul'-Juri) oli juttu juba eespool (vt. LRU III 29/31). Tema ennustuste täidminekut usuti ja oodati rannikul kaunis üldiselt. Üks eideke tõlgitses sellist suhtumist eriti õnnestunult: “Passoul'-Juri ütelnud, et kõigil saab olema maa ja et kõigil inimestel saavad olema oma “toad” (s.t. elamud); küllalt palju sellest, mis ta ütelnud, ongi juba tõsi; noorest pärast ma ikka mõtlesin, kui isa ehitas maja, et tuleks või oleks ometi kord see aeg, kus igal perel on oma maja; nüüd vanast pärast ma hakkan nägemagi seda aega” (Kr 320*).

Kui just mitte mütoloogiliseks, siis omamoodi legendaarseks on saand siiski liivi madrus Sur-Ants, kes olnud kange pummeldaja ja joond enda korra Kopenhaagenis nii põhjalikult täis, et läind Taani kuninga manu “Antsolm”-saart omale ostma, ta pääsnudki lossis paljudest udest läbi, sest uksehoidjad pidand teda suureks meheks, kuni lõpuks keegi härra palund teda homme tagasi tulla ja märkind üles tema laeva nimetuse; teisel hommikul sõitnudki kuninglik töld mehele sadamasse järele – “siis tal olnud püksid sitta täis” (V [211'] = Mt. 1671').

“MISPÄRAST RIIAS POLE HARAKAT?” (US. 129)¹

Peeter Suur käind Rootsimaal laevategemist õppimas – minu isa oli kah Peeter ja ta kah oli laevameister, sellepärast ta selliseid asju meile jutustas. Ja nüüd need rootsi töölisel tulnud Riiga laevu ehitama. Ja vanasti valitsejail olnud pigistatud sündimispäevast juba viljapää selga, pää kõigi teradega pigistatud selga, nii et teatakse, et see on valitseja – ju on ju ometi leivaisa. Ja siis Peeter ei läind kunagi teistega sauna. Kuid ei tea, ükskord – kas ta olnud natuke purju joond või mis temal olnud – ta läind nendega sauna. Ja see üks läind talle juurde: “Ma pesen sul selga,” – alati ju teine peseb saunas selga. Ja see mees näind seda viljapääd. See on nüüd kohe

¹) Vt. Bienemann, Livländisches Sagenbuch (1897), (184).

kõigile teada, ja nüüd tahetakse teda tappa, sest et [ta olnud] vene keiser – Riias see olnud.

Kuid tema põgenend ära. Siis oli veel müür Riial ümber, ja kõik-jale olid juba väravate juurde soldatid ette pandud. Väga kõvasti öeldud, et kõik on vaja läbi otsida, nii et ta ei saa ära põgeneda. Kui ta näeb: hommikul vara enne päikese tõusu seisavad sõnikukoormad Aleksandri värava juures, ootavad, et värav tehakse lahti, siis nad lähevad kõige enne välja. Ja tema maksab ühele, pangu teda sitakoorma alla – raha eest ju igaüks teeb – ja paneb tema sitakoorma alla. Ja kõik Riia on läbi otsitud ja kuski teda pole – kus ta nüüd võiks olla? Kuid neid sõnikukoormaid nad pole sugugi hoo-
mand.

Kuid üks harakas ~“pähklapasandaja” seisab selle koorma pääl ja karjub pl'är-pl'ärr, pl'är-pl'är-pl'ärr, pl'är-pl'är-pl'ärr. Siis soldat ütelnud: mida see küll tähendab – kas see keiser oleks sääl sitakoorma sees? Pistab odaga läbi sellest sitakoormast. Ja läind keisril otse kintsust läbi see oda, kuid ta pigistand hambad kinni ja pole karjund. Nad lasksid selle sõnikukoorma läbi. Siis keiser sajatand (“vandum”) ära neid pähklapasandajaid, et niikaua, kuni Riia püsib, pähklapasandaja ärgu Riias ennast näidaku. Ka mitte keegi pole ka veel näind Riia tänaval pähklapasandajaid, kuid Aleksandri värava taga neid on küllalt. – Pr 269.

Üsna individuaalne fantaseering ja moodsa pseudofolkloori näide on lõpuks seletus kunagisest liivlaste paganlikust vanemast või preestrist Ventest. Nime lähtekohaks on Windavi linna lätikeelne nimetus Ventspils, liivi Vānta, mida jutustaja rahvaetümoloogiliselt on ühendand eestikeelse vend-sõnaga (liivis esineb ainult “veli” = *ve'l*):

VENTE – LIIVI MUISTNE SUGUVANEM (S. 261)

Eland vanasti kaks venda kuski Kuolkast siiapoole (s.t. Lu•-küla poole) rannas. Ühe venna nimi olnud Vende ~Vente. Ta kolind elama ühele jõeale, kus pole olnud kedagi, ja asutand sinna oma kodu. Tema nime järgi nüüd kutsutaksegi seda jõge *Vānta-jo'ug* ja linna Vānta, kuna tema järglasi kutsutakse *ventiind'*. Ja sel vanimal olnud imeilus sõrmus, millega Vente laulatand oma rahvast – mehi ja naisi paari. See on *vent'õnikad* – rahvas, mis ta ise kasvatas ja valitses tuhat aastat tagasi. Laulatussõrmus on hõbedane punasest kivist või klaasist krooniga. Sõrmuses on need kivid, mis Vende

rahva ebajumala kroonis on olnud. Sõrmuse kroon on 1 3/4 tolli lai ja pikk. Sõrmus maksab tuhat latti. – L [120].

Edasi jutustaja seletas, et see paganate preestri ja suguvanema sõrmus pärandund põlvest põlve, kuni hiljuti üks Vende järeltulijaist vaese vanamehena müünd sõrmuse hädas jutustajale. Jutustaja nõudnud sõrmuse eest Riias sadu tuhandeid rublasid, talle pakutud aga ainult 10000 rubla, mispärast ta jätnud sõrmuse Riias müümata. Muidugi siis jutustaja pakkus sõrmust müüa ka eesti ja soome suguvendadele kui liivi rahva suurimat aaret ja saatis mulle isegi selle joonise tutvustamiseks asjatundjaile. Isegi seda jutustaja oskas luuletada mulle ette, et liivlaste jumalakuju olnud puust ja üle kullatud; sõrmus võetud tema kroonist laulatamiseks just sellepärast, et kõik ilustused sõrmusel olevat paariti, ms. ka kaks inimpääd ja kuju, mis lõpevad kalasabadega. Pikapääle selgus, et jutustaja ise oli maksnud sõrmuse eest purjus pääga tervelt 60 latti ja et kalliskivide asemel ilutsesid ainult punased klaasitükid...